

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi

Cilt VI. Sayı: 4

*

1948 Eylül-Ekim

ŞARK BUHRANI VE SABAH GAZETESİ (1876)

Dr. BEKİR SITKI BAYKAL

Tarih Profesörü

Gazetelerin tarihî kaynak olarak değerleri — Osmanlı İmparatorluğunda basın — SABAH Gazetesi ve karakteri — Şark Buhran'ı başında SABAH'ın aldığı vaziyet — Meseleye halledilmiş gözü ile bakılabilir — Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu içinde barışı korumak zorunda oluşlarının sebepleri — Avrupa devletlerinin Şark Buhranı'na karışacak vakitleri yok — Ayaklanma tazeleniyor — Sırbistan ile Karadağ'ın eşkiyaya yardımları — Avusturya ile Rusya, Babiâli'den muhasamatın tatilini istiyorlar — Her hangi bir imtiyaz verilemez — İmtiyazlarla eşkiya tatmin edilemez — işin uzaması, Avrupa devletlerinin müdahalelerinden ileri geliyor — Berlin Memorandumu — İstanbul'da saltanat değişmesi ve genel İslâhat ümitleri — Kuzey ve Batı Devletlerinin siyasetleri — Sırbistan ile Karadağ'ın Babiâli'ye harp ilânları — Şark Buhranı'nın ikinci safhası — Ayaklanmalar Devleti uzun boylu düşündürecek kadar önemli değildir — Meselenin aslı, Panislavizm davasıdır — Devletler ve Panislavizmi — Osmanlı İslavlarının menfaatları hangi tarafta — Osmanlı ordusunun Sırbistan'da zaferleri — Rusya'da dinî taassubun galeyani, haçlı ruh haleti — İslâmlarda taassup yoktur — Bu savaş bir din savaşı değildir — Bütün dinler bizim dâvamızı tutuyorlar — Devletlerin yeniden müdahale ve aracılıkları — Thiers'in sözleri — Avrupa'nın müdahaleye hakkı yoktur — Halifelik ve İslâmlar — Barış, ancak Babiâli'nin kararıyla olabilir — Berlin Memorandumu'na dönmek, Paris Antlaşmasını yırtmak demektir — Bir mütareke doğru olamaz — Babiâli insaf ve itidali bırakmamıştır — Barış şartlarının tâyini galibin hakkıdır — Yapılan mütareke insanlığa hizmettir — Teklif olunan barış şartları, Babiâlinin mukabil teklifleri — Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a imtiyaz verilmesi asla bahis konusu olamaz — Yapılacak genel İslâhattan bütün

memleket faydalanacaktır — Rumeli'nin Osmanlı İmparatorluğundan koparılması mümkün değildir, bunun mucip sebepleri — Babiâli, barış şartlarını reddetmekte haklıdır — Avrupa devletlerinin menfaatleri arasındaki tezatlar — Asiler yeniden harekete geçiyorlar — Yenilmeleri ve aman dilemeleri üzerine tekrar Avrupalı'ların aracılıkları — Babiâli altı aylık bir mütareke istiyor, bundan maksadı — Rusya, altı haftalık bir mütarekede ayak diyor, bundan maksadı — Rus ültimatı — Babiâli'nin buna boyun eğmesi zaafından değil, barışseverliğindedir — Barış şartlarının tahlili — İstanbul'da meseleyi halletmek için bir konferans toplanacak — Konferansta devletlerin ve Babiâli'nin takibedecekleri siyaset — Mesele, Babiâli ile Emaretler arasında bir barış meselesi değil, çok daha şumullüdür. Vatanın kurtuluşu, imtiyaz vermekle değil, İslâhatın uygulanması ile mümkündür — İhtilâller, idarenin fenalığından ziyade memlekette hüküm süren serbestlikten çıkmaktadır — Şark meselesi nedir, kimin icadıdır? — Memleketeyn ve Yunanistan — Son söz.

Son zamanların her hangi bir olayını incelemek üzere ele alan bir tarihçi, kullanacağı kaynaklar arasında çağdaş basını da ihmal etmemek zorundadır. Çağdaş basın arasında günlük gazeteler özel bir yer alır. Günlük gazeteleri de resmî veya yarı resmîler, bir de hususî şahıslar tarafında çıkarılanlar diye ayrıca bir tasnife tâbi tutmak gerektir. Resmî veya yarı resmî gazetelerle devlet adamlarından bazılarının fikir yayıcısı mahiyetinde olan gazeteler, şüphesiz ki, devletin veya ilgili buldukları resmî makamların düşüncelerini, belli meseleler hakkındaki görüşlerini takip edebilmek için daha çok aktüalite bakımından, olayların cereyan etmekte olduğu zamanlarda birinci derecede gelir. Fakat aradan kâfi derecede zaman geçip de bu olaylar tarihe mal olduktan ve tarihçiye resmî belgeleri kaynak olarak kullanmak imkânı verildikten sonra, artık bu çeşit gazeteler birinci derecede kaynak olmak vasıflarını kaybederler. Çünkü elde resmi belgeler dururken, herhangi bir mesele hakkında devletin siyasetini, hareket hattını anlamak için, başka bir tarafta aranmak asla doğru olamaz. Buna mukabil hususî şahıslar tarafından çıkarılan gazeter, çıkarılanların mesleklerine, imza sahiplerinin şahsiyetlerine ve temsil ettikleri zihniyete göre devrin genel efkârını, belli meseleler hakkında düşünülenleri aksettirdiklerinden, tarihî kaynak olmak değerini zamanla kaybetmezler. Hatta denebilir ki, bir mesele üzerinde etüd yapacak bir tarihçi, meselenin cerayan ettiği zamanda halk efkârını, hadisenin memleketin geniş çevrelerinde yaptığı etkileri ve uyardığı tepkileri hakkıyla anlayabilmek, zamanın ruh haletini tesbit edebilmek için her şeyden evvel bu çeşit gazetelere başvurmak zorundadır.

Hususî şahıslar tarafından çıkarılan gazeteleri, tarihî kaynak olarak değerlendirmek işini, her zaman ve her memleket için daima aynı kalan bu kadar mutlak kaidelere bağlamak iddiasında değiliz. Şüphesiz ki bu, ait bulunduğu devletin tâbi olduğu siyasî ve basın rejimlerine göre değişir. Demokrasi rejiminin hüküm sürdüğü memleketlerdeki hususî

gazetelerle sıkı bir yönetim, otoriter veya totaliter rejimler altında yaşayan memleketlerde, yazılarını daima resmi direktiflere uyararak ve sansür altında yayınlayan hususî gazeteler, halk efkârını aksettiren aynalar olmak bakımından elbette bir tutulamaz. Bu sebebledir ki, genel olarak tarihî kaynak diye hususî gazetelere başvuran bir tarih araştırmacısı, daima bu ciheti gözönünde tutmak ve araştırmalarında ona göre bir yol takibetmek zorundadır. Bununla beraber en sert siyasî rejim ve sansür baskıları altında bile, gerçek halk efkârının, mizah, fıkra veya satırlar arasında saklı olarak ifade edildiği de çok kere rastlanan hakikatlerden olduğu hiç bir zaman gözden uzak tutulmamak lâzımdır.

Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğunda basının eski bir geleneği yoktur. Tanzimattan önce Türkiye'de yalnız devlet organı olarak iki gazete çıkmakta idi. Bunlardan biri resmî "Takvim-i Vakayi,, ötekisi de yarı resmî "Ceride-i Havadis,, dir. Hususî şahıslar tarafından çıkarılan gazeteler ise ancak Tanzimattan yıllarca sonra, 1864 te görülmektedir. Memleketimize Avrupa'dan giren gazetecilik Avrupa'yı taklid ederek gelişme yolunu tutmuş, ilk zamanlarda daha çok edebî meselelerle meşgul olmuştur. Gerçekten de zamanın belli başlı gazetecileriyle ediplerini birbirlerinden ayırmak imkânsızdır. Osmanlı İmparatorluğunda "gazetelerin günün tarihi hüviyetini almağa başlaması, yine Avrupalılık mukallitliğinden doğmuştur,,. Siyasî opinyonculuk da, Avrupa ile fikir temasında bulunan ediplerimiz tarafından başlamıştır¹. Binaen aleyh devrin meseleleri hakkında gazetelerde görülen siyasî düşünceler de zamanın hemen hemen biricik düşünür zümresi olan ediplerin mahsulüdür. Sultan Abdülaziz devrinde Osmanlı basını, zaman zaman çok şiddetlenen ve gayet cezri tedbirlere baş vuran daimî bir baskı, altında bulundurulmuştur. Bu hâl, Âli, Fuat ve Mahmut Nedim Paşaların sadrazamlıkları zamanlarında, arasıra görülen hafif nefes alma anları bir tarafa bırakılırsa, hep aynı kalmıştır. Ancak Abdülaziz'in son günlerinde Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa devrinde devlet baskısı biraz gevşemişe benzemektedir. Bundan sonra gelen V. Sultan Murad'ın kısa saltanatı ve II. Abdülhamid'in ilk hükümdarlık aylarında, yani birinci meşrutiyetin hazırlanması ve anayasa ile meşrutiyetin ilânı sıralarında basında nisbî bir serbestlik ve oldukça verimli bir canlılık görülmektedir².

Sultan Abdülaziz'in son günlerini, V Murat devrini ve II. Abdülhamid saltanatının ilk zamanlarını baştan başa dolduran ve devleti başka işlere bakmağa meydan vermiyecek derecede tamamiyle işgal

¹ Server İskit, Türkiye'de matbuat idareleri ve politikaları, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınlarından: 2, 1943, S. 55 - 56.

² Bu zamanda basın bayatı hakkında bir fikir edinmek için bak : Ali, Basiret Gazetesi sahib-i imtiyazı, İstanbul'da yarım asırlık vakayi-i mühimme, Matbaa-i Hüseyin Enver, 1325.

eden en önemli siyasî mesele, "Şark Buhranı» diye anılan olaydır. 1875 yılı yazında, o vakitler Osmanlı İmparatorluğuna tâbi Hersek vilâyetinin küçük bir kasabasında başlıyan yerel bir ayaklanma, günden güne genişliyerek Hersek - Bosna İhtilâli halini almış, etrafa sirayet ederek Sırp ve Karadağ Emaretlerinin, metbu devletleri olan Osmanlı İmparatorluğuna harp ilân etmelerine, Avrupa devletlerinin defalarla bu işe müdahalelerine, meselenin halli için İstanbul'da bir "Sefirler Konferansı,, nın toplanmasına, bundan da bir sonuç alınamayınca en sonunda 1877-78 Osmanlı - Rus harbine müncer olmuştur.

İşte bu buhran sıralarında, esasen İstanbul'da temerküz etmiş olan Osmanlı basını arasında SABAH gazetesi, siyasî meseleler hakkında yayınladığı yazılarla bilhassa dikkati çekmektedir. Bu gazetenin çıkarılmağa başlandığı 8 mart 1876 tarihli ilk sayısından itibaren 11 ocak 1876 tarihli 257 inci sayısına kadar "muharriri,, bulunan tanınmış leksikograf Şemseddin Sami Bey, buhranın gelişmesini takib ederek buhranın çeşitli safhalarında ortaya çıkan meseleler karşısında, olayı birçok tarafından ele almış, her halde kuvvetli dil bilgisi sayesinde olacak, Avrupa gazetelerinin hakkımızda yayınladıkları yazıları bazan aynen, bazan da özet olarak gazetesiyle halka tanıtmış, bunlardan başka gerek Avrupa basınının yazdıklarını vesile edinerek, gerekse başyazılar veya mütalealar şeklinde meseleyi halkın anlayabileceği basit bir ifade ile aydınlatmağa, olup bitenlerin içyüzünü herkese anlatmağa çalışmıştır. Şemseddin Sami Bey gibi devrin en aydın ve bilgin şahsiyetlerinden biri tarafından idare edilen bu gazete, zamanının ölçüleriyle o vakitki halk efkârının bir aynası mahiyetinde görünmektedir. Biz bu yazımızda SABAH gazetesinin, dolayısıyla Şemseddin Sami Beyin Şark Buhranı ve bunun gelişmesi karşısında temas ettiği meseleleri, ortaya attığı fikirleri, Osmanlı dâvasını ne şekilde müdafaa ettiğini toplu ve sistemli olarak göstermeğe çalışacağız.

* *

Hersek ve Bosna ayaklanmasının başlangıcından Sırbistan ile Karadağ Emaretlerinin, âsilere açıktan açığa yardım ederek, Osmanlı İmparatorluğuna harp ilân etmelerine kadar geçen zaman, yani 9 temmuz 1875 den 1 temmuz 1876 tarihine kadar olan devir, Şark Buhranı'nın birinci safhasını teşkil etmektedir. Esasen 8 mart 1876³ da,

³ Gazetenin birinci sayısından dokuzuncu sayısına kadar Hicrî Şemsî tarih kullanılmıştır. Böylece birinci sayısının başında «25 şubat 1254, 12 safer 1293 tarihleri ile muharriri: Ş. Sami, müdürü Mihran» yazıları vardır, imtiyaz sahibi Papadopoulos'dır. Buna göre birinci sayı, bugün kullandığımız tarihle 9 mart 1876 ya rastlamaktadır. Halbuki kronoloji cetvellerine göre 12 safer 1293 günü perşembe'ye rastladığı halde gazetenin birinci sayısı üzerinde çarşamba diye yazılmaktadır. Bunun içindir ki biz, gazetenin çıkış tarihini 8 mart 1876 çarşamba olarak kabul ettik. Sonra gazete de **Matbuat idaresinin aldığı emir üzerine** bu Hicrî Şemsî tarihi bırakarak Milâdî tarihi kullanmağa başlamıştır (dokuzuncu sayısından itibaren). Bu yazıda gazetenin tarih ve ayları aynen

yani ayaklanmanın başlamasından 8 ay kadar sonra çıkmağa başlayan SABAH gazetesi, meseleyi ilk önce gereği kadar önemli saymamış, zamanın devlet adamları ve resmî siyaseti ile aynı düşüncede olarak, daha üçüncü sayısından itibaren işe sona ermiş "nazariyle bakılabilecek bir raddeye geldiğini,, ileri sürmeğe başlamıştır⁴. Gerçekten de bu tarihlerde, komşu bir devlet olması itibariyle Bosna ve Hersek ihtilâli ile en yakından ilgilenen Avusturya - Macaristan İmparatorluğunun Dışişleri Bakanı Kont Andrassy, o zaman mevcut bulunan Üç İmparator itilâfi, yani Rusya ile Almanya ve Avusturya - Macaristan İmparatorları arasındaki anlaşma zihniyeti içinde, ayaklanmayı Osmanlı İmparatorluğunun bir iç meselesi olarak saymış ve fazla dallanıp budaklanmadan işin bitirilmesi yollarını aradıktan sonra, müttefiklerinin de muvafakatiyle, âsilere silâhlarını bırakıp teslim olmaları ihtarında bulunmuştu. Osmanlı hükümetine de âsileri memnun edecek bir takım tedbirler almasını, İslâhat yapmasını tavsiye etmiş, aynı zamanda eşkıyaya yardım gitmemesi için, Avusturya'nın Hersek ve Dalmaeya sınırlarını kapatmıştı. Bu durum içinde SABAH gazetesi, Andrassy tarafından sarf olunan bu gayretlerin "Hersek eşkiasını karaya düşmüş balık haline getirdiği», bundan böyle ihtilâlin devam etmesine imkân kalmadığı kanaatindedir. Hususiyile Avusturya tarafından eşkıyanın Karadağ'a sığınmasını önleyecek tedbirler alındıktan, meselenin başlarından beri âsiler lehinde bir takım hareketleriyle şüpheyi üzerine çeken Sırbistan Prensi Milan ile Sırp ileri gelenleri ve halk efkârının barış lehinde oldukları anlaşıldıktan sonra, sırf şahsî menfaatlarını düşünen bir takım "evsiz barsız serseriler,, ile "kendi menfaatlarını umumun ve vatanlarının helakinde arayan,, kimselerden başka hiç bir taraftan yardım almak ümitleri kalmayan ihtilâlciler için, dört taraftan gördükleri tazyik karşısında metbu devletlerinin af ve merhametine sığınmaktan başka bir çıkar yol kalmamıştır. Hal böyle iken halkın hâlâ o taraflara Osmanlı askeri sevk edilmekte olduğuna bakarak, ihtilâlin, "can çekişmekte,, olduğu hakkında herhangi bir surette şüpheyi düşmesi yersizdir, İhtilâl bölgesine taze kuvvetler sevk edilmesi zarurîdir. Çünkü, itiraf olunmalıdır ki asayiş henüz temamiyle iade edilememiştir. Durumun hâlâ karışık olmasının sebebi, bazı eşkıyanın gadre uğrattıkları ahalinin öcünden korkmakta bulunmalarından başka bir şey değildir. Bunların da bertaraf edilip ihtilâl izlerinin bir an evvel silinmesi, "fitnenin kurtulması,, için maddî kuvvete ihtiyaç vardır. Asker ne kadar çok olursa, amaca o nisbette çabuk varılacaktır⁵.

SABAH gazetesine göre bu memnunluk verici sonuç Osmanlı Hü-

alındığından her Milâdî tarihe 12 gün ilâve etmek suretiyle bugün kullandığımız tarihi bulmak zarureti vardır.

⁴ Bak, SABAH : 27 şubat 1254 (14 safer 1293), sayı 3 ; 4 mart 1876, sayı 9 ; 16 mart 1876, sayı 21 ; 19 mart 1876, sayı 24.

⁵ SABAH. 16 mart 1876 sayı 21.

kümeti tarafından ayaklanmış eyaletlerde yapılacağı vaad olunan bir takım mülki ıslahat, bir de Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Andrassy başta olmak üzere Avrupa hükümetlerinden bazılarının aldıkları siyasî tedbirler sayesinde elde edilebilmiştir. Gerçekten de Osmanlı Devletinin barış ve asayiş içinde bulunması, bütün Avrupa devletlerinin, hatta Asya ile Afrika'nın da barış ve asayiş için lüzumludur. Bunun içindir ki Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğu içinde barış ve asayişin muhafazasına çalışmak zorundadırlar. Onları bu şekilde hareket etmeğe zorlayan sebepler ikidir:

1. Herkes tarafından bilinen ve genel olarak Avrupa devletlerinin bu yolda çalışmalarına esas amil olarak sayılan sebeptir ki bu da, Osmanlı ülkelerinin coğrafi mevkileri ve tabii kaynakları dolayısıyla Avrupalıların kendi menfaatlerini korumak için barışı muhafaza etmeye mecbur oluşları keyfiyetidir. Bu doğrudur. Fakat biricik sebep bundan ibaret değildir. Şimdiye kadar ancak pek az kimselerin hatırına gelen ikinci sebep ise, birincisinden daha önemlidir.

2. Dünyanın başka yerlerinde oturan Müslümanların da, Hıristiyanların Osmanlı Müslümanları aleyhine ayaklanmalarına karşılık olmak üzere misilleme hareketlerine girişecekleri korkusudur. Her ne vakit Osmanlı ülkelerinin bir tarafında bir ayaklanma çıkarsa, bir din muharebesi suretini alır. Etraftan mutaassıp gruplar imdada koşar. Gazetelerin çoğu bile *hükümet* ve *eşkıya* yerine *Müslümanlar* ve *Hıristiyanlar* tâbirini kullanır. Eşkıya arasında papaslar, haçlı sancaklar görülmeğe başlar,,. Kısaca, herkes sahiden bir din muharebesi var zanneder. Hakikatte fitnenin ortaya çıkmasında dinin asla bir payı yoktur⁶. Bununla beraber din muharebesi şekline dökülecek bir savaşın, önü alınmazsa, dünyayı altüst edeceği tehlikesini iyi bilen Avrupa devletleri, Osmanlı ülkeleri içinde yaşayan Hıristiyanların Müslümanlar aleyhine ayaklandıklarını gören Kırım Tatarlarının, Kafkasya Çerkeslerinin, Taşkent Türklerinin, Hint Müslümanlarının ve Cezayir Araplarının aynı şekilde mukabele etmelerine meydan vermemek için, daima bu ciheti gözönünde bulundurmaktadırlar. Gerçekten de İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby, Lordlar kamarasında verdiği bir söylevde bu noktayı belirttikten sonra, "Devlet-i Aliyye'nin bir tarafında zuhur eden bir ihtilâlin kokusu küre-i arzın diğer bir noktasında his olunmadan evvel bastırılmasına çalışmalıyız. Çünkü bu veçhile yalnız Devlet-i Aliyye'nin hukukunu değil, belki başlıca kendi hukukumuzu vikaye etmiş oluruz,, demiştir. Gerçi bu korku, ancak Müslüman tebaası bulunan Rusya ile İngiltere ve Fransa için variddir. Bununla beraber büyük devletlerden Avusturya-Macaristan'ın da Osmanlı İmparatorluğu içinde barış ve asayişin korunmasında hayatî menfaati vardır. Çünkü etnik bünye bakımından Osmanlı İmparatorluğuna benziyen Avusturya - Macaristan Devleti, kendi tebaasınının,

⁶ Gazetenin bu hususta daha etraflı mütalaası için bak : sonra s. 233 vd.

hususiyile pek kesif olan İslav tebaasının da, Osmanlı Hıristiyanları tarafından verilen örneklere uyararak, ayaklanmalarından korkmak zorundadır⁷.

İşte bu sebeptendir ki, Avusturya - Macaristan, Hersek ayaklanmasına öteki büyük devletlerden daha fazla bir ilgi göstermiş, çabuk davranarak işi bir an evvel bitirmek için harekete geçmiştir. Öteki devletlerden her biri ise, bugünkü günde kendi iç işleriyle meşguldür. Fransa, 1870-71 savaşının yaralarını sardırmağa; İspanya, Don Garlos ve Karlist'lerin çıkardıkları gailelerden sonra biraz nefes almağa; İngiltere ise Kraliçesine Hindistan İmparatoriçesi unvanını kazandırmağa ve daha birçok dâvalarını halletmeğe uğraşmaktadır. Prens Bismarck, Almanya'nın kuvvetini günden güne artırmak için Prusya'yı kuvvetlendirmeğe, bunun için Almanya'daki bütün demir yollarını satın almağa çalışmakta, fakat memleket içinde çetin mukavemetlerle karşılaşmaktadır, İtalya, maliyesini düzene koymakla meşguldür. Rusya'ya gelince, bu devlet şimdilik bütün enerjisini Orta Asya'ya teksif edebilmek için Avrupa'nın barış ve ittihadının devamını istemektedir. Bu itibarla devletlerden hiç birinin komşularının işine karışmağa vakti yoktur⁸. Bu şartlar altında Avusturya - Macaristan müstesna olmak üzere öteki devletler, Hersek - Bosna ihtilâli ile yakından ilgilenmek ve işe ciddî bir şekilde müdahale etmek için vakit bulamamaktadırlar. Binaenaleyh ayaklanmanın çok geçmeden bertaraf edileceğinde şüphe yoktur.

SABAH gazetesinin Hersek ihtilâli hakkında gösterdiği bu iyimserlik havası, bu tatlı ümitler, maalesef çok sürmemiştir. Gerek Avrupa devletlerinin âsilere silâhlarını bırakmaları için yaptıkları bütün ihtar, nasihat ve tehditler, bu yolda sarfettikleri bütün gayretler ve gerekse Babiâli'nin cömertçe af ve ıslâhat vaatleri, ihtilâlcileri yatıştırmak şöyle dursun, tersine olarak onların, isteklerini kabul edilmeyecek derecede yükseltmelerine yaramıştı. Bundan sonra Hersek ve Bosna ihtilâli, her gün başka bir renk gösteriyordu. "Bunun kadar ne olduğu, ne olacağı belirsiz hiç bir mesele görülmemiştir,,. Sarf olunan gayretler ve yapılan vaatlerden sonra herkes eşkıyanın silâhı bırakacağını umarken birdenbire iş değişmişti⁹. 1876 nisanında âsiler yeniden harekete geçmişlerdi. İhtilâl tazelenmiş, genişlemişti ve günden güne de şiddetleniyordu. Sadece eşkıyanın silâhları bırakmaması, ihtilâlin devamı sonucunu veremezdi. Çünkü her taraftan yardım görmek ümitleri kesildikten sonra eşkıyanın, eninde sonunda silâhlan bırakmak zorunda kalacağı tabii idi. Hele ihtilâlcilerin sırf kendi kuvvetlerine güvenerek eşkıyalıkta ayak diremeleri hiçbir zaman umulamazdı. Ayaklanma bölgesindeki Osmanlı komutanlığından hükümete gelen raporlardan anlaşıldığına göre bu defaki

⁷ SABAH, 10 mart 1876, sayı 15.

⁸ SABAH, 20 mart 1876, sayı 25.

⁹ SABAH, 19 nisan 1876, sayı 55,

eşkıyanın çoğu, Karadağ'lı ve Sırp'lardı. Görülüyor ki Bosna - Hersek ayaklanması, yerel bir olay değildi. Bu işte birinci derecede Sırbistan ve Karadağ Emaretlerinin parmağı olduğu, artık hiç bir şüpheye mahal bırakmıyacak şekilde anlaşılmıştı. Osmanlı Devletinin vasalları olan bu iki Prenslik, gerek Babiâli'ye ve gerekse Avrupa devletlerine vermiş oldukları bütün teminatlara rağmen, âsilere imdat göndermekten, memleketlerini âsilerin sığınak ve üsleri haline koymaktan vazgeçmiş değillerdi. Demek ki Sırp ve Karadağ Prenslarının verdikleri teminatlar, işgal için uydurulmuş yalanlardan başka bir şey değildi. İhtilâlin bu defaki tazelenmesi ve devamının, tamamıyla Sırbistan ve Karadağ'ın işi olduğuna şüphe kalmamıştı. Fakat anlaşılmayan bir nokta vardı: Nasıl oluyordu da bu iki Prenslik, koskoca Avrupa devletlerinin, hususiyile üç İmparatorun meseleyi bir an evvel bitirmek isteklerine aykırı olarak böyle hareket edebiliyorlardı? Acaba kendilerinde bunun için yeterli kuvvet var mı idi? Böylece işin içinde büyük devletlerden birinin parmağı olduğunu doğru olarak sezen ve bunu açıkça olmamakla beraber satırlar arasında ifade eden SABAH gazetesi, ihtilâlin önünü almak, barış ve asayiş iade etmek için, Sırbistan ile Karadağ Emaretlerinin "her ne suretle olursa olsun imdattan menedilmeleri,, lüzumuna kani bulunmaktadır¹⁰. "Emaretlere had ve vazifelerini bildirmek,, için bütün devletlerin Babiâli'ye muzaheret etmeleri lâzımdır¹¹.

Bu arada Avusturya - Macaristan ile Rusya Devletlerinin tekrar harekete geçtiklerini, Osmanlı ordusunun muharebeyi bir müddet için tatil ile eşkıyanın isteklerinden Babiâli'nin verdiği "imtiyazlar,, a aykırı düşmiyenlerini tanıyarak barış ve asayiş i korumağa çalışmak niyetinde olduklarını anlatan haberler gelmekte idi. SABAH gazetesi, askerî hareketlerin, bir müddet için olsa bile, tatiline şiddetle muhalefet etmektedir. Çünkü bunun eşkıyaya zaman kazandırarak tedariklerini bir dereceye kadar tamamlamağa fırsat vermekten başka hiç bir işe yaramıyacağına inanmaktadır. Binaenaleyh artık eşkıyanın isteklerine bakmıyarak, gerek onların ve gerekse yardımcılarının "kuvve-i kaahire ile terbiye,, edilmeleri ve böylece itaat altına alınmaları lâzımgelmektedir. Avrupa gazetelerinin sözünü ettikleri "imtiyazlar,, a gelince, böyle bir şey asla bahis konusu olamaz. Bu, af ile kiliselerinin tamiri ve iki yıl müddetle vergi muafiyeti gibi Babiâli'nin sadece silâhlarını teslim edecek eşkıyaya yapmış olduğu "vait,, lerden ibarettir ve Devletin başka vilâyetlerinde uygulanması düşünülen bir takım *mülkî ıslahât'ın* ile risine varan birşey olamaz¹². Bu mülâhazalar bir tarafa bırakılarak eşkıyaya istediklerinin verildiğini bir an için kabul etsek bile, bu suretle onu tatmin etmek imkânsızdır. Çünkü bunlar, güvendikleri yer varken kendilerine verilenlerle yetinmeyeceklerdir; dolayısıyla mesele halledil-

¹⁰ SABAH, 12 nisan 1876, sayı 48,

¹¹ SABAH, 19 nisan 1876, sayı 55.

¹² SABAH, 13 nisan 1876, sayı 49.

miş olmayacaktır. İşe kesin olarak bir son verebilmek için, ihtilâlcilere dışardan gelen bütün imdat yollarının temamiyle kapanması lâzımdır. Ancak bu takdirde silâhlarını teslim edeceklerine, eğer bunu kendi rızalarıyla yapmazlarsa cebir yolu ile boyun eğdirileceklerine şüphe edilmemelidir¹³.

Herkes ihtilâle bitmiş nazariyle bakmağa başlamışken, işin hâlâ sürüp gitmesinin sebeplerini başka yerlerde aramak gerektir. Gerçekten de eşkıyanın tek başına olarak muntazam kuvvetlere karşı koyabilmesi imkânsızdır. Bu hakikat, yine aynı günlerde Bulgaristan'da çıkan ayaklanmada sabit olmuştur. Mevkii dolayısıyla dışardan fazla imdat alamayan Bulgar eşkıyası, az bir kuvvetle kısa bir zamanda bastırılmış, kökünden kazanmıştır¹⁴. O halde Bosna ve Hersek eşkıyasına dışardan yardım geldiği muhakkaktır. İhtilâlin bu kadar uzamasını, sırf Sırbistan ve Karadağ'ın yardımlarına hamletmek de doğru olamaz. Çünkü bu iki emaretin "Avrupa politikasına karşı hareket etmeğe cesaretleri farz olursa bile,, maliye ve harp kuvvetlerinin buna yetmiyeceği bilinmektedir. İşin bu kadar uzamasının asıl sebebi, Avrupa devletlerinden bazılarının müdahalelerinden başka bir şey değildir. Diplomatlar arasında yapılan buluşmalar, konferanslar, gizli müzakerelerden ve Gorçakof'un lâyihasından sonra ortaya sürülen müdahale etmemek vaatleri, şimdiye kadar gerçekleştirilmemiş, ancak Petersburg ile Viyana ve Berlin'de çıkarılan resmî gazetelerin sütunlarında kalmıştır¹⁵. *Kölnische Zeitung* adlı bir Alman gazetesinin "Türkler ve Hıristiyanlar,, başlığı ile yayınladığı bir yazıda söylendiği gibi, eşkıya, hakikatte Avrupa devletlerinin himayesini görmektedir. Avrupa devletleri, hususiyile Rusya tarafından himaye olunmasaydı, Karadağ ile Sırbistan'ın eşkıyaya imdat etmelerine asla imkân yoktu¹⁶. Üç İmparator hükümetleri, kendilerini tarafsız göstermeğe çalışmakla beraber müdahaleden bir an bile geri durmamaktadırlar. Halbuki Avusturya - Macaristan ile Rusya ve Almanya'nın, eşkıyayı sözle kandırmağa çalışmaktan vazgeçerek bunların "kuvve-i kaahire ile terbiyesini,, Osmanlı Devletine bırakmaları lâzımgelir¹⁷.

¹³ SABAH, 19 nisan 1876, sayı 55.

¹⁴ O günlerde yine dışardan gelen teşvik ve tahriklerle Bulgaristan'da Bosna ve Hersek ihtilaliyle münasebettar olarak bir ayaklanma vukubulmuştu. Bereket versin ki, zamanın devlet adamları, her halde Bosna - Hersek ayaklanmasının almış olduğu müzmin ve içinden çıkılmaz şeklienden ders almış olacaklar ki, işi sıkı tutmuşlar, derhal enerjik bir surette harekete geçerek isyanı dallanıp budaklanmağa vakit bırakmadan doğduğu yerde boğmağa muvaffak olmuşlardır. Bastırma hareketinin bazı Avrupa gazeteleri ve mahfillerinde uyandırdığı tepki ne olursa olsun, meselenin böyle çabuk ve enerji ile sona erdirilmesi, dostlarımızın takdirini mucip olmuş, netice itibarıyla Devlete büyük fayda sağlamıştır.

¹⁵ SABAH, 11 mayıs 1876, sayı 76.

¹⁶ SABAH, 20 mayıs 1876, sayı 84.

¹⁷ SABAH, 18 haziran 1876, sayı 109.

İşlerin bu kadar karıştığı, nerede ise içinden çıkılması imkânsız bir hal aldığı sırada, Rusya ile Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın siyasetlerini idare eden devlet adamları Berlin'de toplanıp Babıâli'ye verilmek üzere bir layiha (Berlin Memorandumu) hazırlarlarken, İstanbul'da çok önemli bir hadise cereyan ediyordu: Çoktan beri sefahat ve anormal hareketleriyle itibarını, bir hükümdar olmak vasıflarını temamiyle kaybetmiş olan Sultan Abdülaziz hal'edilerek yerine veliaht Murat Efendi, V. Murat adıyla tahta çıkarılmıştı (30 Mayıs 1876). Cülus münasebetiyle yayınlanan hatt-ı hümayun'da, memleketin yükselmesi ve kuvvetlenmesi için gerekli tedbirler alınacağı hakkında parlak vaatler görülmekteydi.

Bunu hararetle selâmlayan ve Osmanlı İmparatorluğu ile içinde yaşayan milletlerin birbirinden ayrılmaz bir bütün teşkil ettiğini bir takım tarihî delillerle, isbat etmek için etraflı yazılar çıkaran SABAH gazetesi, bu olayda Bosna ve Hersek meselesinin de sona ereceği saatin çalmış olduğunu görmek istemektedir: "Bugün ki bütün Osmanlılar muradlarına nail oldular, bugün ki milletin arzusu üzere esas-ı Devlet teceddüt eyledi, bugün ki Osmanlılar için bir yevm-i intibah ve terakkidir. İşte bugün bilcümle Osmanlıların yekdil ve yekcihet olarak, hukuk-ı mukaddeselerinin muhafazasına ve müttefikan temeddün ve terakkiye çalışmaya başlayacakları gündür. Bosna, Hersek ve Bulgaristan Hıristiyan ahalisinin dahi vatan-ı müşterekin menâfi aleyhinde iğfalât-ı eblehribaneye kapılarak, ettiklerine nadim olarak, alelumum vatanın nail olduğu Murat'tan¹⁸ hissemend olmağa şitab edeceklerinde ve bu vechile mesele-i hazıra temamiyle bertaraf olup, emn ü istirahat iade edilerek terakkiyât-ı maddiye ve mâneviyeye hasr-ı himmet edileceğinde itmi'nan-ı umumi hasıl olmuştur.,¹⁹.

Şunu unutmamak lâzımdır ki, Kuzey Devletleri, yani Rusya ile Avusturya - Macaristan ve Almanya, kendilerini tarafsız göstermekle beraber eşkiyayı iltizam ederlerken, Batı Devletlerinin, yani birinci derecede İngiltere ile Fransa'nın, Paris andlaşmasını unutarak bugüne kadar mesele ile fazla ilgilenmeden sükût etmelerinin, uzaktan seyirci kalmalarının sebebi, Osmanlı Devletindeki idarenin bozukluğundan ileri geliyordu. Şimdi ise saltanat değişmesi üzerine hükümetin tuttuğu meslek karşısında Batı Devletleri, derhal siyasetlerini değiştirmişlerdir. Onlar, Paris Andlaşmasını "bir harfini bile değiştirmeksizin,, muhafaza etmeğe karar vermişlerdir²⁰. Bu kararın ilk tezahürü, İngiltere ile Fransa ve İtalya'nın, esasen Kuzey Devletleri tarafından gizli olarak hazırlanmış bulunan Berlin Memorandumu'nu kabul etmemelerinde görülmüştür. Osmanlı idaresinde vukua gelen değişiklik bütün dünyada

¹³ Kelimenin lügat mânasından başka aynı zamanda Sultan Murat da kastedilmekte, güzel bir cinas yapılmaktadır.

¹⁹ SABAH, 31 Mayıs 1876, sayı 85.

²⁰ SABAH, 26 Haziran 1876, sayı 116.

okadar müsbet bir etki yapmıştır ki, Kuzey Devletleri bile Gorçakof lâyihasını resmîyete koyarak Babiâli'ye vermekten vazgeçmişlerdir. Şu halde Devletin içinde bulunduğu birçok güçlükler gibi *Şark Buhranı'nı* da halletmek için, herşeyden önce İmparatorluğun yönetiminde ciddî olarak ıslâhat yapılması, Hatt-ı hümayun'da yer alan vaitlerin uygulama alanına konması lâzımdır. Böylece herkese emniyet gelecek, ihtilâl de kendiliğinden yatışacaktır²¹.

Heyhat ki gazetenin gösterdiği bu iyimserlik, bu tatlı ümitler, çok geçmeden boşa çıkmıştır. İstanbul'da idarenin değişmesi ve İslâhat vaitleri, *Şark Buhranı'na* bir salâh getirmemiş, tersine olarak Sırbistan ile Karadağ Prenslikleri, maskelerini atarak açıktan açığa Osmanlı Devletine karşı harbe girişmişlerdir. Böylece *Şark Buhranının* ikinci safhası, yani Sırbistan ile Karadağ'ın harp ilân etmelerinden (30 haziran ve 2 temmuz 1876) Rus ultiatomunun Babiâli tarafından kabulüne (30 ekim 1876) kadar geçen zaman başlamış bulunmaktadır.

Sırbistan ile Karadağ Emetlerinin Hersek ve Bosna ayaklanmasını mütemediyen körükleyip durdukları öteden beri bilinmekteydi. Bir çok şahsiyetler gibi SABAH gazetesi de Bosna ile Hersek'te boş yere uğraşmaktansa Sırp larla Karadağlıları terbiye etmek suretiyle işin sonunun alınmasını tavsiye etmiş durmuştu²². Şimdi ise mesele tamamiyle açığa çıkmış, isyanın bastırılması daha da kolaylaşmıştır. Çünkü yardım kaynaklan, gerisi kesilmek suretiyle kurutulmuştur²³. Sırbistan ile Karadağ'ı yenmek, Osmanlı kuvvetleri için hiç de güç bir iş olmayacaktır. Nitekim Emetlerin imtiyaz hattını geçmiş olan Sırp kuvvetlerine Osmanlı askeri tarafından atılan sersemletici dayak, Osmanlı birliklerinin Sırp topraklarına girmeleri gösteriyor ki, bu gidişle Belgrad'ın alınması ve Sırbistan'ın müstahak olduğu cezaya çarptırılması, ancak bir kaç günlük vakit alacaktır. Şu kadar var ki, ayaklanmanın sonucu, meselenin asıl ruhu, Kuzey Devletlerinin tutacakları siyasete, yani Paris antlaşmasının hükümlerini korumakta Batı Devletleri ile birleşip birleşmeyeceklerine bağlıdır. Eğer Kuzey Devletleri tarafsız kalarak Sırbistan ve Karadağ ile Osmanlı Devleti arasına girmezler ve savaş iki taraf arasına münhasır bırakılırsa, harp iki hafta bile sürmeyecektir. Rahmetli Hüseyin Avni Paşanın dediği gibi Sırp lar, Osmanlı ordusuna 14 gün bile dayanamazlar; Bundan sonra Babiâli'ye İslâhat işiyle uğraşmak için vakit kalacaktır. Fakat olaylar kendini başka türlü gösterir de Kuzey Devletlerinden biri tarafsız kalmıyarak âsilere gizlice veya açıktan açığa yardıma kalkışacak olursa, bu takdirde iki ihtimal varittir : 1. Kuzey Devletlerinden öteki ikisinin tarafsız durmaları; 2. Bu ikisinin de âsilere yardım ederek arkadaşı ile

²¹ SABAH, 18 haziran 1876, sayı 107.

²² SABAH, 22 haziran 1876, sayı 112.

²³ SABAH, 26 haziran 1876, sayı 116.

işbirliği yapmaları. Bu takdirde, ya Rusya'nın diğer Avrupa devletleriyle, yahut da Kuzey Devletlerinin üçü ile Batı Devletleri arasında genel bir harbin çıkması zarurî olacaktır. Bu iki şıktan birincisine sahibi razı olamaz; ikincisi ise Kuzey Devletlerinin menfaat birliği olmasına bağlıdır. Halbuki Kuzey Devletleri arasında böyle bir menfaat birliği asla bahis konusu olamaz. Bu cihet bir tarafa bırakılsa bile şimdiki gibi bir medeniyet asrında birçok milletlerin sebepsiz yere bu kadar kanlı ve vahşi bir savaşa girişmeleri ihtimali yoktur. Şu halde Sırp muharebesinin, başlangıcından çok uzak olmayacak bir günde bitmesiyle mesele de halledilmiş olacaktır²⁴. Gerçi barış yolu ile halledilmesi mümkün olan bir dâvanın savaş yolu ile çözülmesini arzu etmek, insanlığa da aykırı düşer ; fakat Sırbistan ile Karadağ, bir yıldanberi tuttıkları meslek dolayısıyla terbiye edilmeğe müstahaktırlar. Bu bakımdan metbu' devletlerine "şekavet,, ilân etmeleri isabet olmuştur denebilir²⁵. Ancak önemli olan cihet, ihtilâlin definden ziyade İslâhat ve Tanzimat'ın icrasıdır. "Önümüzde bir İslâhat, tesisat, terakki ve temeddün devri bekliyor; fakat bunun için daha önce ihtilâlin bertaraf edilmesi zarurîdir. Gerçi Bosna, Hersek, Sırp ve Karadağ ayaklanması, Devleti uzun boylu düşündürecek derecede önemli bir mesele teşkil etmemektedir. Fakat iş sadece bundan ibaret değildir. Görünen, meselenin sadece zahirî cephesidir. İşin içyüzü ise büsbütün başka, görüldüğünden çok daha kaplıdır. Hakikatte bu ayaklanma, İslavlar tarafından Osmanlılar ve hususiyile İslâmlar aleyhine tertib edilmiş bir suikasttan başka bir şey değildir. İşte bundan dolayıdır ki, düşmanlarımıza vakit kazandırmaya fırsat bırakmadan "ihtilâlin bir saat evvel bastırılmasına gayret olunmalıdır,,²⁶.

Hakikaten de bu savaş, Osmanlı Devleti ile bazı tebaası ve vasatları arasında cereyan eden bir hadise olmaktan çok daha şümüllü bir mahiyet göstermekte idi. Panslavist'ler, öteden beri tertipleedikleri plânlarla, Osmanlı İmparatorluğunun İslav tebaasını kıskırtmaya muvaffak olmuşlar, Hersek vilâyetinin bir köşesinde çıkan ufak, aslında önemsiz bir hadiseyi tam fırsat sayarak genişletip etrafa sirayet ettirmeğe ve işe bir İslav dâvası mahiyetini vermeğe bütün güçleriyle çalışmışlar ve başarmışlardı. Kuzey Devletleri ise "eşkıyanın avukatı kesilmişlerdi,,. İşte bu durum karşısında SABAH gazetesi, Kuzey Devletlerinin politikasını bugünkü günde siyaset âleminin "en karanlık tarafı,, diye vasıflandırmakta, hele Doğu bölgesinde Rusya ile menfaatları taban tabana zıd olan Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın, Rusya'nın bu kadar büyümesine âlet olabileceklerine bir türlü akıl erdirememektedir²⁷.

Bugünkü günde siyasî çevrelerde sözü edilen meseleler, *genel*

²⁴ SABAH, 18 haziran 1876, sayı 109.

²⁵ SABAH, 26 haziran 1876, sayı 116.

²⁶ SABAH, 29 haziran 1876, sayı 118.

²⁷ SABAH, 3 temmuz 1876, sayı 122.

barışın sağlanması, harbin genişlememesi, müdahale etmemek, Osmanlı Devletinin *toprak bütünlüğünü korumak* gibi bir takım itibarî meselelerdir. Halbuki insan biraz düşünürse bu tâbirlerin manalarını anlamaktan âciz kalır. Barışı ihlâl eden kimdir? Avrupa devletlerinin hepsi barışı korumağa çalıştıklarını ile sürdüklerine göre, hiç biri barışı bozmak niyetinde olamaz. Hersek'liler, Karadağ'lular ve Sırp'ların hepsi Osmanlı tebaası olduklarından, bunların ayaklanmaları, ancak Osmanlı İmparatorluğu içindeki barışı bozabilir; bunun ise Avrupa barışı ile hiç bir ilgisi yoktur. "Acaba Avrupalılar, Sırp'ların cihangir olup Avrupa'yı alt üst edecekleri hakkında rüya mı gördüler? Yoksa bunlar müstahak oldukları terbiyeyi görürlerse kıyamet mi kopacak zannediyorlar?,, Nitekim İspanya'nın her tarafında çıkıp beş altı yıl müddetle bu kadar kan dökülmesine sebep olan vahşi ihtilâl karşısında hiç bir Avrupa hükümeti, barışı korumak için lâyhalar tanzim etmeğe ve ihtarnameler göndermeğe kalkışmadı da neden şimdi Avrupalılar, Osmanlı İmparatorluğunun Hersek gibi yalnız bir köşesinde görülen ufak bir hadise karşısında genel barışı korumak ve sağlamak gairesine düştüler? Hakikatte ise genel barışı bozan şey, Avrupa kabinelerinin genel barışı temin etmeğe çalışmaları keyfiyetinden başka bir şey değildir. Çünkü "temin, emin olmayan bir şeyi emin etmek demektir,,.

Harbin genişlememesi tâbiri de genel *barışın sağlanması* sözü kadar anlaşılması güç bir muammadır. "Bir devletin kendi tebaası ile olan bir meseleye bir harb-i umumîyi intaç edebilmek salâhiyeti verilirse, ihtilâlin sebep ve menşei hakkında suizannı bais olmazını?,,.

Müdahale etmemek sözü de büsbütün mânâsız ve lüzumsuzdur. Çünkü bir devletin iç meselelerine başka bir devletin müdahale etmeğe hakkı olmadığını "beşikteki çocuk dahi bilir,,. Bu, devletler ve milletler hukukuna aykırı değil midir?

Osmanlıların *toprak bütünlüğü* bahsine gelince, buna kimsenin dokunmağa hakkı olmadığına dair, büyük devletlerin imzalarını taşıyan bir antlaşma²⁸ mevcuttur. Osmanlı Devletinin kendi toprak bütünlüğünü korumağa gücü yeteceği keyfiyeti bir tarafa bırakılsın, böyle bir antlaşma hükümleri dururken şimdi *toprak bütünlüğünden* bahsetmek dahi fuzulidir²⁹.

SABAH gazetesi, şimdi Sırp'larla Karadağlıların açıktan açığa ve alelümum İslavların ise perde arkasından bizimle savaştıklarını vazih olarak ifade ettikten sonra, "bu muharebeden maksatları nedir? maksatları bir midir ve bir olabilir mi? yoksa her bir tarafın bir maksadı var mı?,, sorularını ortaya atmakta ve bunları şöylece cevaplandırmaktadır: Sırp'ların amacı, Duşan'ın zamanındaki Büyük-Sırbistan'ı ihya etmek, yani Bosna, Hersek, Karadağ, Bulgaristan, Dalmaçya, Hırvatistan ve Maca-

²⁸ 1856 Paris Antlaşması.

²⁹ SABAH, 16 temmuz 1876, say, 133.

ristan'ın bir parçasını ele geçirerek bir İslâv devleti kurmaktır. Sırbistan otonom bir Prenslik olalı beri bu hülya ile yaşamaktadır; hususiyle Obrenoviç hanedanı, bu hülyanın kendisi tarafından gerçekleştirilebileceğine inanmıştır. Halbuki bu hülyanın gerçekleşmesi aslında mümkün değildir. Çünkü Sırp'lular, ancak Osmanlılara ve gayet kuvvetli başka devletlere karşı savaşıp bunları yenmek suretiyle emellerine nail olabilirler. Bu kadar büyük bir işi başarabilmek için de kendi kuvvetleri kâfi değildir. Şu halde mutlaka başka bir devlete güvenmek zorundadırlar. Bu devlet, Rusya olabilir. Fakat Rusya, büyük bir güney İslâv Devletinin meydana gelmesine razı olamaz. Rusların şimdiki halde Sırp'lulara yardım etmekten maksatları, Sırp'ların bu hülyalarını gerçekleştirmeleri için değil, bilâkis başına bir takım gâileleri açarak Osmanlı Devletini zayıf düşürmek ve günün birinde Belgrad kalesi üzerinde Rus bayrağını dalgalandırmak içindir. Sırp'lular için Avusturya - Macaristan Devletinden yardım görmek de, çok açık olan sebeplerden dolayı, asla bahis konusu olamaz³⁰. Hal böyle iken eğer Sırp'lular, kendilerini böyle ham hülyalara verecekleri yerde memleketlerinin islâh ve terakkisine çalışsalar mı haklı ki çok daha iyi ederlerdi.

Karadağlıların maksadı ise, şüphesiz ki Sırp'ların hükmü altına girmek değildir. Onlar da büyümeğe ve kendi başlarına bir devlet olmağa, ihtimal ki Sırbistan'ı da kendi memleketlerine ilhak etmeğe çalışmaktadırlar. Kahramanlık iddiasında bulunan Karadağlılar, Sırp'ları hakir görürler, öte yandan Sırp'lar da onları sevmezler.

Hersekliiler ise, ne Sırp ve ne de Karadağ Devleti'ne bağlanmak isterler. Şimdilik kendi başlarına ayrı bir Prenslik kurmak sevdasındadırlar. Bulgar komiteleri de, Bulgarları bir Sırp Devleti'nin tâbiyeti altına sokmağı akıllarından bile geçirmezler. Avusturya'daki İslavlar, bu İmparatorluktan ayrılarak öteki İslav'larla birlikte başka bir devlet kurmak hülyası peşindedirler. Fakat bunlar arasında da düşünceleri ayrılığı olsa gerektir.

Panslavizm komitelerine gelince bunlar, ne bir Güney İslav Devleti'nin vücuda getirilmesini, ne Sırbistan'ın büyümesini, ne de Bosnalılarla Bulgarların ayrı ayrı birer Prenslik teşkil etmelerini isterler. Panslavizm komitelerinin istedikleri şey, Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan İslavların öteki vatandaşlarını yenerek kuvvet ve nüfuz kazanmaları, bununla beraber cahil ve medeniyetten mahrum kalmaları, "bir gün *niçin* ve *nasıl?*" demeğe muktedir olmaksızın bir cihangir devletin,³¹ boyunduruğu altına girmeğe hazır bir halde bulunmalarından ibarettir.

Demek oluyor ki, bütün .bu İslav kavimlerde beslenen emeller temamiyle birbirinin zıddıdır. Birinin amacına kavuşması, ötekisi için

³⁰ SABAH, 29 temmuz 1876, sayı 144.

³¹ Yani, Rusya'nın.

büyük bir tehlike teşkil edecektir. Binaenaleyh Osmanlı İslavları, vaktiyle Rumların başından geçip fakat iş işten geçtikten sonra pişmanlık duydukları gibi, böyle hülyalara aldanmamalıdır. Osmanlı İslavlarının gerçek menfaatleri, sair İslavlarla değil, sair Osmanlı vatandaşlarıyla müşterektir³².

Bu arada Osmanlı orduları, Sırpıllarla Karadağlıları önüne katarak Emaretlerin içerlerine doğru ilerliyor, düşmanın istihkâm ve kalelerini birbiri arkasından zapt ediyordu, Babîâli'nin, esasen kendi tebaası olduğundan muharip muamelesi yapmadığı, sırf eşkiya saydığı Sırpıllarla Karadağlıların böyle çabucak bozularak perişan bir hale düşmeleri, Rusya'nın Panslavist «çevrelerinde derin etkiler uyandırmış, dinî taassubu galeyana getirmişti. Rus gazeteleri, "zalim Türkler,,den, "mağdur İslavlar,, dan hararetle bahsederek bütün Rusları "mazlumlara,, yardıma davet ediyor, Moskova metropolîdinin emri ile binlerce Ortodoks, Balkanlardaki mezhepdaşlarının dâvalarının zaferi için dua ediyordu. Asıl şimdi bu mücadeleye bir Haçlı muharebesi mahiyeti verilmek isteniyordu³³. Osmanlı Devletinin bir dostu sıfatıyla barışı korumağa çalıştığını daima ileri süren Rusya, nasıl oluyordu da böyle bir Haçlı hareketine müsaade ediyordu?³⁴ Bir yandan mağdur Balkan Hıristiyanları için Rusya'nın her tarafında ianeler toplanmasını teşvik ve himaye ederken, öte yandan din kardeşlerine iane toplamak teşebbüsünde bulunan Tatarları bundan menetmeğe ne hakkı var?³⁵. Dostlarımız diye geçinenler, ayaklanmalarının cezasını çeken eşkiyadan başka kimsenin burnu bile kanamıyan bu olaylarda Balkan Hıristiyanlarını "zulüm gören ve evlerinden kovulan Hıristiyanlar,, diye vasıflandırarak durmadan aleyhimize neşriyat yapıyorlar ve böyle desiselerle Avrupalılardan hakkımızda iyi niyetler besleyen kimselerin de fikirlerini çelmek istiyorlar³⁶. Hakikatte bu savaş bir din muharebesi değildir. Gerçi Avrupa halkının çoğunu eşkiya lehinde bulunduran belli başlı âmilin din taassubu olduğuna şüphe yoktur³⁷. Fakat İslâmlar tarafında bir din savaşı kimsenin aklına gelmez. Çünkü İslâmlarda din taassubu denen nesne yoktur. Bu sebeple ne Osmanlı İmparatorluğunun içinde ve ne de dışındaki İslamların, din taassubu ile, Hıristiyanlara karşı misilleme tedbirlerine başvurmaları ihtimali mevcut değildir. Gerçi İslâmlar ile Hıristiyanlar arasında birçok savaşlar olmamış değildir. Fakat İslamların hiç bir zaman Hıristiyanların Haçlı seferlerine benzer savaşlar tertibetmeğe, yani sırf bir din savaşı yapmağa kalkıştıkları görülmemiştir. Müslü-

³² SABAH, 17 temmuz 1876, sayı 134.

³³ SABAH, 31 temmuz 1876, sayı 146.

³⁴ SABAH, 22 temmuz 1876, sayı 138.

³⁵ SABAH, 5 ağustos 1876, sayı 150.

³⁶ SABAH, 22 temmuz 1876, sayı 138.

³⁷ SABAH, 16 eylül 1876, »ayı 178.

manlığın en kutsal merkezlerinde bile başka dinlere mensub olanlar hürriyet ve itibar içinde yaşamışlardır. "Hıristiyanların Endülüs'te, Sicilya'da vesair Müslümanlardan zapt ettikleri memleketlerde ettiklerini Müslümanlar hiçbir vakit etmemişlerdir ve etmezler,, Tarihi okumuş olanlar bilirler ki Müslümanlar, Haçlı harplerine bile adi harp gözü ile bakmışlar, ancak bu veçhile karşı koymuşlar ve kendi aralarında yaşayan Hıristiyanlara ilişmemişlerdir. Her vakit olduğu gibi bugün de Müslümanlar, İslavlara misilleme hareketinde bulunmak isteğinden uzak-tırlar ve sırf vatanlarını muhafaza için döğüşüyorlar³⁸. Nitekim bir Avrupa gazetesi, bu harbin bir din harbi olmadığını kuvvetli delillerle anlatmağa çalışmaktadır. Viyana'da çıkan FREMDENBLATT adındaki bu gazete, Rus Sinod'u (Ruhanî Meclis) ile İstanbul Patrikhanesinin eşkiyaya taraftarlık göstermemelerini, Hıristiyanlığın başı sayılan Papa'nın ihtilâl başlayalı beri Bosna ve Hersek Katoliklerini isyana karışmaktan menetmekte olmasını ve Sultan Murad'ın tahta çıkışındanberi Osmanlı Devletine gösterdiği muhabbeti, şimdiki muharebenin bir din muharebesi olmadığını isbat eden deliller olarak sayıyor. Bunlara ilâve olarak da, savaş yerlerinde Katolik ve Ortodoks mezheplerinden birçok Hıristiyanların Müslümanlarla omuz omuza döğüşüklerini, Sırp-lıların din sancağı saydıkları alâmetleri karşısında ayyıldızlı Osmanlı alâmeti yanında Hıristiyanlığın en kutsal şekli olan *çelipa* (haç, salib) resimli sancakların dalgalanmakta olduğunu, İstanbul ve başka yerlerdeki Patrikhanelerle Hahambaşılık ve alelûmum kiliselerle havralarda Osmanlı askerinin zaferi için dua edilmekte olmasını ve daha birtakım şeyleri sayıyor.

SABAH gazetesi de bu harbi bir din savaşı değil, bir İslâv muharebesi olarak görmektedir : İslâvlar, Osmanlı Devleti içinde yaşayan ve İslav olmiyan Hıristiyanları da kendi taraflarına çekmek için bu savaşa bir din muharebesi süsünü vermek istiyorlar, fakat boş yere yoruluyorlar. Patriklerle Papa, Osmanlıların galip gelmeleri için dua ettikleri ve maddeten de ellerinden geleni esirgemedikleri halde nasıl olur da buna bir din savaşı denebilir ? "Müslümanlık, Ortodoksluk, Katoliklik, Musevîlik bizimledir. Sırp-lılar, Karadağlılar, eşkiyalar ve bunlara imdad edenler, bu muharebeye din muharebesi demek isterlerse ve saydığımız dinlere karşı muharebe ediyorlarsa, kendileri hangi dine mensupturlar ? Muharebe hangi dinle hangi din beynindedir ?,,³⁹.

Garibaldi ve Victor Hugo gibi dinle hiçbir ilgileri bulunmıyan, hatta dilleri ve fiilleri ile Hıristiyanlığın düşmanı olarak tanınan birtakım serbest düşüncelilerin aleyhimizde neşriyat yapmalarının sebebine gelince, bu, "esarete karşı hürriyeti iltizam,, gibi saplandıkları yanlış bir fikirden

³⁸ SABAH, 8 teşrini sani 1876, sayı 221.

³⁹ SABAH, 3 ağustos 1876, sayı 148.

ileri gelmektedir. Bunlar, Hersek'lilerle Bosna'luların ve Bulgarların ayaklanmalarını, Avrupa ihtilâlleriyle bir tutmaktadırlar. Halbuki arada hiçbir benzerlik yoktur. Çünkü Avrupa milletleri, başlarında bulunan zalim bir idareye karşı hürriyetleri için ayaklanmışlardı; bu zarurî idi. Fakat Osmanlı Hıristiyanlarının ayaklanmaları, zulme ve tahammül edilemeyecek kadar korkunç bir idareye karşı hürriyeti kazanmak isteği ile olmamıştır. Gerçi onlara bu *zulüm* ve *hürriyet* kelimeleri ezberletilmiştir; fakat ne demek olduğunu • bilmemektedirler. Yakalanıp sorguya çekilen eşkıyadan hiçbiri dememiştir ki : "zulme tahammül edemediğimiz, veyahut hürriyete teşne olduğumuz için silâh-ı şekavete sarılmağa mecbur olduk,.. Tersine olarak hepsi: "bizi iğfal ettiler, Bükreş komitesinden, Moskova Panslavizm Cemiyetinden gelen memurlar, muallimler, papaslar ... bizi aldattılar; Sırbistan'dan, Karadağ'dan, Dalmaçya'dan, Slovenya'dan, Rusya'dan... gelen birtakım serseriler bizi cebren kaldırdılar,, demişlerdir. Şu muhakkaktır ki, bizim idare, mükemmel bir idare olmaktan uzaktır. Fakat bu hâl, yalnız Hıristiyanlar için değil, Müslümanlar da dahil olmak üzere bütün vatandaşlar için aynıdır. Binaenaleyh bütün vatandaşların aynı nimetten faydalanabilmeleri için idarenin düzeltilmesi zarureti vardır ki, bunun yapılması da hükümetçe kararlaştırılmıştır. Sözü kısası Avrupalı bazı aydınlar, bu ayaklanmayı, hürriyet uğrunda bir ihtilâl sanıyorlar ve bu zihniyetle yazılar çıkarıyorlar. Fakat bunda aldanıyorlar. Bunlar, eşkıyanın maksadı hasıl olduğu takdirde diğer din ve mezheplere mensup milyonlarca vatandaşın düşeceği esareti, taassup ile kin ve intikam duygularından doğacak korkunç esareti ve nihayet hepsine toptan "harekât-ı cebbaranesi malûm olan,, bir büyük kuvvetin⁴⁰ geçireceği boyunduruğu tasavvur etmiyorlar mı ?⁴¹.

Osmanlı silâhlarının süratli başarıları karşısında Panslavistler, Rusya'da böyle bir *Haçlı* havası yaratmak için bütün gayretlerini sarfederken, Avrupa gazetelerinin bazıları da Türk zaferlerinin neticeye müessir olamayacağı, binaenaleyh Osmanlılar ne yapsalar Sırbistan ile Karadağ'ın imtiyazlarına dokunmağa müsaade edilmeyeceği mütaleasını ileri sürmeğe başlamışlardı. TAGEBLATT gazetesi, barışın korunması için çok elverişli ve muharebe devam ettiği müddetçe Babiâli'nin menfaatleri lehinde saydığı Üç İmparator Bağlaşması'nın, muharebeden sonra yeni bir suret göstereceğini, galip Babiâli'nin, büyük devletlerle dostça münasebetlerde bulunmasını istediği takdirde, hâlihazır durumunu muhafaza için müzakerelere girişmeğe razı olmak zorunda kalacağını yazıyordu. Bu "*hâlihazırın vikayesi*", başka birçok gazeteler ve diplomatlar tarafından tekrarlanıp duruyordu.

SABAH gazetesi, bu tâbirin Osmanlılar lehinde olmadığına göre kimin lehinde olduğunu sormakta ve bu zihniyetten acı acı şikâyet

⁴⁰ Rusya kastediliyor.

⁴¹ SABAH, 16 eylül 1876, sayı 178.

etmektedir⁴². Gerçekten de siyaset âleminde daha önce Sırpıların yalnız galibiyet veya mağlûbiyetlerinden ve her iki halde doğacak neticelerden bahsolunurken şimdi, yani Osmanlı silâhlarının zaferi üzerine, "müdahale ve tavassut» sözleri ortaya çıkmış, dünyayı meşgul eden başlıca mesele halini almıştı. Halbuki gerek Kuzey Devletleri ve gerekse Batı Devletleri, buhranın başındanberi müdahale, etmiyeceklerini defalarca beyan etmişlerdi. Acaba Osmanlı silâhlarının zaferi üzerine fikirlerinin değişmesini ve sözlerinden dönmelerini icab ettiren şey ne idi ? Hersek İhtilâli başladığı zaman Fransa Cumhurbaşkanı Thiers : Müdahale zamanları artık geçmiştir; bir devletin iç işlerine başka devletlerin karışmağa hakkı olmadığını bugün bütün âlem anlamıştır ; bir devlet kendi mülkünün islâhı ile kendisi meşgul olur, kendi mülkünde çıkan gaileleri ortadan kaldırmak işi sırf kendisine aittir ; âlemin terakkisi, insan soyunun barış ve müsalemette yaşayarak refah ve saadete nail olması bu doğru mesleğe mütevakkıftır... dememiş mi idi ? Bu sözler ne kadar çabuk unutulmuştu ? Gerçi Thiers, haklı idi. Fakat heyhat ki gafil imiş! "Âlemin halini bilmiyormuş, veyahut Avrupa'yı Fransa'ya kıyas etmiş,,. Napoleon zamanında Fransa, dünyanın her hangi bir köşesinde çıkan ve kendisiyle hiç bir münasebeti bulunmayan meselelere karışır, bu yüzden kendi mülkünün "islâh ve terakkisini unutarak âlemi hercü mercü, etmek siyasetini güderdi. Şimdi ise Fransa böyle bir siyasetten vazgeçmişse de, aynı zihniyet Avrupa'nın başka devletlerine intikal etmiştir. Eğer Avrupa Devletleri, kendileriyle hiç bir münasebeti olmayan işlere karışmaktan vazgeçseydiler, bugün "Hersek'te, Bosna'da bir ihtilâl, Sırbıye'de bir muharebe olmayacaktı,,. İhtilâlin çıkmasına ve devam etmesine, Emetlerin "ilân-ı şekavetine, bugün dillerde bir Şark Meselesi dolaşmasına başlıca sebep, yabancı müdahalesidir. Ancak şunu unutmamak lâzımdır ki, Avrupa'nın müdahalesi sadece Osmanlı Devleti hakkındadır. Çünkü beş yıl süre ile İspanya'yı kasıp kavuran ihtilâlde dökülen kanlar, yapılan vahşilikler, siyaset âlemini kıyamet gününe kadar mahcup edecek bir dereceyi buldu. Bununla beraber Avrupa Devletleri, hatta "dökülen kanların teaffününden rahatsız,, olacak kadar yakın komşuları olan Fransa ile İngiltere ve Portekiz bile, müdahale etmeği düşünmediler. İspanya, Küba adası halkı ile uğraşır, ihtilâl çıkaranların terbiye ve cezalarını veriyor. Fakat hiç bir devlet bu işe müdahale etmiyor. Bunu bir tarafa bıraksak bile Felemenk ile Rusya, kendileriyle hiç bir bakımdan münasebeti olmayan bir çok memleketleri haksız yere esaretleri altına alıyorlar da Avrupa neye ağzını açmıyor ? Şu halde Avrupa, yalnız Osmanlı Devletine müdahale ediyor. Acaba bunun sebebi nedir ? Osmanlı Devleti bir İslâm devleti ve şimdiki halde ayaklanan yerlerin bir miktar ahali Hıristiyan olduğu için mi ? Pekiyi amma evvelâ Avrupalılar, Os-

⁴² SABAH, 14 ağustos 1876, sayı 149.

manii Devletinin sırf bir İslâm Devleti olduğunu kabul etmezler ve edemezler. "Saniyen dine bu derece ehemmiyet verilerek böyle açıktan açığa taraftarlık etmek hangi kanun-ı siyasete tatbik olunur?,,. Kısmen Katolik, kısmen Protestan olan Avrupalılar, Osmanlı İmparatorluğu içindeki din bakımından kendi ruhanîlerine tâbi olan ve Avrupa ile hiç bir münasebeti bulunmayan Ortodoksları himaye ederlerse, bütün Müslüman milletlerin muktedası olan İslâm Halifesinin, Rusya'nın, Kırım, Kafkasya ve Asya Müslümanları ile; Felemenk'in İslâm tebaası ile; Fransa'nın Cezayir'lilerile ve İngiltere'nin Hint Müslümanlarıyla olan münasebetlerine müdahale etmeğe hakkı olmaz mı? Halbuki Babîâli, böyle bir şeyi aklından bile geçirmiyor⁴³. Hal böyle iken Avrupalıların bizim iç işlerimize karışmaları, "pek haksız ve münasebetsizdir. Yok din hususu bir vesile ittihaz olunuyorsa, demek ki Devlet-i Osmaniye hakkındaki niyetleri halis değildir, iki cihetten dahi müdahale hususuna hak verilemez,,⁴⁴.

Barış, Avrupalıların aracılığı veya müdahalesi ile değil, fakat Babîâli'nin kararı ile olacaktır. Babîâli'nin ise, Sırbistan'ın bir daha böyle eşkıyalığa kalkışmayacağına dair teminat almadıkça, Sırbistan kalelerine eskisi gibi asker yerleştirmedikçe, Sırpıların bu yola sürükliyen Presleri ile Müdürlerini iş başından uzaklaştırmadıkça, barışa yanaşmayacağı şüphe götürmez⁴⁵. Muharebenin geçici bir zamana mahsus olmak üzere tatili ile barış için bir konferansın toplanması fikri doğru değildir. Çünkü Sırpıların Karadağlılar, Babîâli'nin teklifleri ile Büyük Devletlerin tavsiye ve ihtarlarını dinlemeyip de, Hersek eşkıyasının bu kıy yaptığı gibi, harbe verilen arada toplayacakları kuvvetlerle yeniden silâha sarırlırlarsa, bundan kim mesul tutulacak? En doğrusu Büyük Devletlerin, kendi nasihat ve ihtarlarını dinlememiş olan Sırpıların Karadağlılara, vaktiyle söylemiş oldukları veçhile, işe hiç karışmamalıdır. Sözlerinde mertçe durdukları takdirde her iki Emaret de tâbi buldukları Osmanlı Devletine doğrudan doğruya başvurmak zorunda kalacaklardır. Böylece iş, hem gürültüsüz tesviye olunur, hem milletler hukukuna daha ziyade uyulmuş olur, hem de onlarda " bir daha böyle bir harekette bulunmağa yüz kalmaz,,. Aksi halde herhangi bir surette müdahalenin vaktiyle bu kadar öğüt ve ihtarları reddetmiş olan Sırpıların Karadağlıları, yalnız metbu' devletlerine değil, belki bütün dünyaya karşı küstahça meydan okumağa heveslendireceğine şüphe yoktur⁴⁶.

Resmî Rus gazetelerinin, Mayıstaki Berlin konferansını ve Gorçakof lâyihasını, şimdi Rus siyasetine esas olarak alınacağını yazmaları ve Avusturya - Macaristan ile Almanya'nın da Rusları destekleyeceklerinden bahsetmeleri, büsbütün yersizdir. Çünkü mahut Berlin Memorandumu'nun, Osmanlı Devletinin kutsal hakları ve toprak bütünlüğü aley-

⁴³ SABAH, 27 ağustos 1876, sayı 43.

⁴⁴ SABAH, 5 ağustos 1876, sayı 150.

⁴⁵ SABAH, 11 ağustss 1876, sayı 155; 27 ağustos 1876, sayı 169.

⁴⁶ SABAH, 21 ağustos 1876, sayı 164.

hinde bir suiniyetten ibaret olduğunu herkes biliyor. 1856 Paris Antlaşmasına tamamiyle aykırı olan bu Gorçakof lâyihası, İstanbul'da vâki olan saltanat değişiminden sonra Osmanlı hükümetine takdime bile cesaret olunamamış iken, şimdi Rusya'nın yeniden buna dönmesine ve Avusturya - Macaristan ile Almanya'yı da kendine yardımcı bulacağını ümit etmesine ne demeli? Eğer muharebeyi kazanan Sırpıllarla Rus gönüllüleri olsalardı ve Babiâli barış için müracaatta bulunmuş olsaydı, o zaman Ruslar böyle bir teklif yapabilirlerdi. Fakat Osmanlı silâhlarının zaferinden sonra barışı isteyen eşkıyalar ve iltimas eden Avrupa'lılar olduklarından, Osmanlı menfaatlerine aykırı düşen böyle şartlarla barış yapılması mümkün değildir. Barış şartlarının her halde Osmanlı menfaat ve isteklerine uygun olması zarurîdir⁴⁷. Babiâli için en doğru yol, barış şartlarının müzakeresine girişmek, fakat daha önce mütarekeye yanaşmayıp savaşa devam ile bir yandan barış şartlarının tesbit edilmesine çalışmaktan ibarettir. Çünkü âsilere dinlenmek ve bu arada, yenden harekete geçmek için kuvvetlenmek fırsatı verilmemelidir. Devletin mütareke ile boş yere zaman kaybetmesine ve masraf yapmasına mahal yoktur. Sırbistan, ya Babiâli'nin tekliflerini kabul ederek barışa kavuşsun, yahut da, bütün dünyanın ihtarlarına rağmen, kendi başına giriştiği muharebeyi başa çıkarsın⁴⁸.

Dünyada galibiyetten faydalanmamış olan hiç bir devlet yoktur. Osmanlı Devleti de "ihtiyar ettiği külfet ve masrafların acısını çıkardıktan sonra fazla bir istifade dahi etmeğe haklıdır,,. Gerçekten "harbe kıyam eden Sırpıllar, münhezim ve perişan olan Sırpıllar, sulhu arzu eden de Sırpıllardır,,. Eğer herhangi bir maksat için harbe başlayan Osmanlı Devleti olsaydı, Avrupa Devletleri, Sırpılların bu kadar yenilgilerinden sonra Babiâli'ye insaf tavsiye edebilirlerdi. Sırpıllar galip gelselerdi, muhakkak ki bütün isteklerini kabul ettirmeden barış yapmazlardı. Şimdi de galip Babiâli, aynı şeyi yapmak hakkına maliktir. Avrupa devletlerinin Babiâli'yi Sırp isteklerini kabule zorlamağa hakları yoktur. Sözüün kisası, barış şartlarını tâyin etmek, tamamiyle Osmanlı hükümetine ait bir meseledir. Galip teklif dinlemez, mağlûp dinlemeğe mecburdur. Sırbistan, Osmanlı tekliflerini kabul ederse barış olur, yoksa harp devam eder. Bununla beraber Babiâlinin Sırpıllara ağır şartlar yükletmek isteyeceği hiç bir suretle beklenemez. Barıştan başka hiç bir isteği olmıyan ve din, ırk ayrılığı gözetmeksizin bütün tebaasına aynı gözle bakan Babiâli'nin, çok âlicenabca davranacağına, sadece suçluları cezalandırarak ileride bu gibi hareketlerin tekrarlanmasına meydan vermemek için bazı garantiler elde etmekle yetineceğine şüphe yoktur⁴⁹.

Bu arada Osmanlı kuvvetleri, Aleksinaç kalesi önünde Sırpılları kesin bir yenilgiye uğratmışlardı. Artık daha fazla tutunamayacaklarını

⁴⁷ SABAH, 24 ağustos 1876, sayı 166.

⁴⁸ SABAH, 25 ağustos 1876, sayı 167.

⁴⁹ SABAH, 27 ağustos 1876, sayı 169.

anlıyan Sırbistan ile Karadağ, Osmanlılarla kendileri arasında barış aracılığında bulunmaları için Avrupa Devletlerine başvurmuşlardı. Babiâli de, eşkiyanın aman dilemesi üzerine, devletlerin, sırf dostça münasebetlere dayanarak yaptıkları barış aracılığını kabul etmiş, 15 günlük bir mütarekeye razı olmuştu. Artık siyaset âlemini meşgul eden başlıca mesele, barış şartları idi.

Bu durum karşısında SABAH gazetesi, barış şartlarını açıklayan Babiâli'nin, Osmanlı Devletine tabi' ufacık birer Emaret olduklarından kendilerine *devlet* denemeyecek olan Sırbistan ve Karadağ⁵⁰ ile kısa bir zaman için mütarekeyi kabul etmesi kararını, bütün insanlığa bir hizmet saymaktadır. Çünkü böylece kan dökülmesinin önüne geçilmiştir. Lâkin bu, galibin hakları kaybedilmeksizin ve Sırpılılarla Karadağlılara bir daha eşkiyalığa çıkmak için mecal bırakılmıyacak şekilde bir barış yapılmasına engel teşkil edemez⁵¹. Bazı Avrupa gazetelerinin yazdıkları şekilde aracı devletler, Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğüne dokunacak, Emaretlerin ayaklanmalarını mükâfatlandırarak veya başkasının meşru' olmıyan iddialarını tecviz edecek tekliflerde bulunamazlar. Paris Antlaşmasının elde edilebilmesi için dökülen kanlar bir kere akla getirilecek olursa, buna imza koyan devletlerin aynı muahedeyi bozmağa razı olacaklarına nasıl inanılabilir? Barış şartları, Osmanlı Devletinin galiplik haklarını ve Paris Antlaşması hükümlerini hiçe indirmeyecek bir surette olacaktır⁵². Gerçekten de muharebenin sona ermesi veya devam etmesi, siyasî münasebetlerin iyi bir çığıra girmesi ve Osmanlı ülkelerinin, gerekli İslâhat yapılarak, refah ve saadete kavuşabilmesi, bu şartların matlûp olan şekilde olmasına bağlıdır. Osmanlı Devleti ötedenberi barışı arzu etmekten başka bir siyasî meslek tutmamış, bunun muhafazası için birçok fedakârlıklarda bulunmuştur. Sırf bu meslekten ayrılmamak maksadiyledir ki Babiâli, Hersek'te ihtilâl çıkınca, eşkiyaya yardım eden Sırbistan ile Karadağ'ın hareketlerini görmezlikten gelmiş ve eşkiyayı takip etmek için bu Emaretlerin imtiyaz sınırlarını geçmekten kaçınmıştır. Meselenin bu kadar uzamasına sebep de budur. Bu yüzdendir ki, Babiâli'nin barışı korumak ilkesine bu kadar ifrat derecede bağlı kalmasına haklı olarak itiraz eden birçok kimseler bulunmuştur. Hâl bu merkezde iken Sırpılılarla Karadağlılar, "Babiâli'nin bu müsamahasını kim bilir neye hamlederek,, açıktan açığa ve "fevkalâde cesurane ve küstahane bir tavırla ilân-ı sekavete cüret ettiler,,. Kimseyi dinlemediler. Meydanı boş bulacaklarını sanarak hemen İstanbul üzerine yürümeğe hazırlandılar. Onların bu hareketlerini o zaman bütün dünya takbih etti ve Babiâli'nin mukabelesini haklı gördü. Fakat, "evdeki hesap çarşıya uymadı,,. Sırpılılar, Rusya'dan akın akın gelen gönüllü asker, subay ve her türlü yardımlara rağmen, tam

⁵⁰ SABAH, 30 ağustos 1876, sayı 171.

⁵¹ SABAH, 2 eylül 1876, sayı 174 ; 3 eylül 1876, sayı 175.

⁵² SABAH, 15 eylül 1876, sayı 177.

bir yenilgiye uğrayarak, barışı sağlamak için yabancı devletlerin aracılığına başvurdular. Vaktiyle nasihat ve ihtarları dinlenmeyen bu devletler, her ne kadar, o zaman beyan ettikleri gibi, şimdi işe karışmalarını lâzımgelirdi ise de, aracılığı üzerlerine aldılar. Herkes zannediyordu ki, barış için teklif olunacak şartların, Sırbistan'a bir takım fedakârlıklar yükletmesi gerekli olacaktı. Fakat şimdi anlaşılıyor ki, Avrupa devletleri, Sırbistan ile Karadağ hakkında eski halin devamını, .hatta Karadağ'ın biraz da büyütülmesini, Bosna ile Hersek ve Bulgaristan idaresinin değiştirilmesini, yani Rumeli'nin yarısından daha büyük olan bir parçasına imtiyaz verilmesini istemektedirler⁵³. Bu şartların kabulü hakikatte imkânsızdır. Çünkü, evvelâ Bosna - Hersek ve Bulgaristan'a imtiyaz verildikten sonra Rumeli'de doğrudan doğruya Osmanlı idaresinde ne kalacak! İkincisi, bu yerler mümtaz eyaletler haline getirildikten sonra, halen mevcut olan mümtaz eyaletler gibi, başkalarının nüfuzu altına girecekler ve Rumeli tamamiyle Osmanlıların elinden çıkacak, bilmem kimlerin faydalanacakları bir yer olacaktır. Üçüncüsü, Yunanlıların teşvik ve yardımları ile Osmanlı Rumları da, ahâlisinin çoğunluğu Rum olan topraklarımıza dahi imtiyaz verilmesini isteyeceklerdir. Binaenaleyh bu teklifi ileri sürenlerin, "mücerret Osmanlı Hıristiyanlarının temin-i istikbal ve asayişleri için çalışıp,, Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğüne halel getirmemek fikrinde oldukları iddiası ne kadar gariptir? Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü ve "hususiyetle Osmanlıların Rumeli'de bekasını isteyip de böyle tekliflerde bulunmak ya cinnete veyahut ahval-i âlem ve fenn-i siyasetten büsbütün bihaber olmağa mütevakıftır,,⁵⁴.

Hakikat şudur ki Babıâli, muharebenin bir an evvel sonu alınması için bu Emaretlere ağır şartlar yüklemek teklifinde bulunmamıştır. Bu şartlar, 1. Sırp Beyinin İstanbul'a gelerek Pâdişâha ubudiyet arz etmesi; 2. 1283 fermanı ile yalnız nezareti Sırp Beğine bırakılan ve tasarrufu metbu' devletin elinde bulunan dört kaleye eskisi gibi Osmanlı askeri konulması; 3. *Millet Askeri'nin* lâğvi ile Sırbistan'da asayişin bekasına kâfil olacak askerin 10000 i aşmaması; 4. 1249 fermanı gereğince imtiyaz hattı yakınlarında bulunan topraklar ahâlisinden Sırbistan'a göç edenlerin yurtlarına, iadesi ve muharebeden önce mevcut olan kalelerden başka diğer istihkâmların kamilen tahrib edilmesi; 5. Sırbistan, tâyin olunacak tazminatı vermezse, bu paranın, Emaretin yıllık vergisine zammolunması; 6. Hükümetin, ya kendi memurları veya bir Osmanlı kumpanyası marifetiyle işletebilmek üzere, Niş ile Belgrat arasında bir demir yolu inşası maddelerinden ibarettir. Bu şartlar, sırf barışın iadesi ve ilerde bu gibi olayların bir daha tekrarlanmasının

⁵³ İngiltere Sefiri Henry Eliot'un 26 eylülde yapmış olduğu mukabil teklif.

⁵⁴ SABAH, 28 eylül 1876, sayı 188.

önlenmesini sağlamak amacı ile tertip edilmiştir⁵⁵. Karadağ'ın ise eski halinde bırakılması Babiâli'ce kararlaştırılmıştır. Bu şartlar kabul olunduğu andan itibaren yirmi dört saat zarfında muhasamata son verilecek, Emaretlerle barış münasebetleri kurulacak ve Babiâli'nin bu itidalden her taraf faydalanacaktır.

Görülüyor ki bu şartlar hiç te ağır değildir. Babiâli'nin varmak istediği biricik gaye, bir daha bu gibi ayaklanmaların tekrarlanmasına meydan vermemek için teminat sağlamaktan ibarettir ve bunu istemekte de Devlet tamamıyla haklıdır. Osmanlı Hükümeti, metbu'luk ve galiplik haklarına zararlı olduğu anlaşılan şartları kabul edemez. İstediği teminat verilmediği takdirde muharebenin devamı zarurîdir. Bu takdirde dökülecek kanlardan dolayı insanlık önünde sorumlu olacak, her halde Babiâli değildir⁵⁶.

Bosna ve Hersek'e imtiyaz verilmesi ve Bulgaristan idaresinin değişmesi hususları Sırbistan'la Karadağ'ın karışacağı bir iş değildir ve barış şartları konuşulduğu sırada bu meselelerin "zikrinde hiç bir mâna ve sebep yoktur,,. Bundan başka da memlekette meşrutî bir idare kurulması kararlaştığından, Bulgaristan idaresinin değiştirilmesi mânâsız kalacağı gibi Bosna ve Hersek'e imtiyazlar vermek gibi uğursuz bir tedbire de hacet kalmadan bütün Osmanlı tebaası eşit olarak refah ve saadete kavuşacaktır.

Binaenaleyh Avrupa devletleri bu tekliflerden vazgeçmelidirler. Onların, Osmanlı Devletinin geleceği için bazı tedbirler düşünmeleri ve Emaretler tarafından teminat sağlıyarak barışa karar vermeleri ve Babiâli'nin gailelerden kurtulup İslâhatla uğraşması için vakit bırakmaları, "insaniyet namına arzu olunur,,⁵⁷.

Kaldı ki, "bazı derin düşünmez adamların öteden beri hayalhanelerinde tasavvur edip bu defa mesele-i hazıra münasebetiyle gâh gazeteler ve gâh müstakil risalelerle meydana koydukları kuruntu,, gibi, Rumeli idaresinin değiştirilmesi, hakikatte gerçekleştirilmek kabiliyetinde değildir. Rumeli idaresinin değiştirilmesi, Avrupa'da bulunan Osmanlı topraklarının bağımsızlığı, başka bir deyimle Osmanlıların Ortaçağlardan beri vatan tanıdıkları yerlerden çıkarılması meselesinden başka bir şey değildir. Mesele inceden düşünülecek olursa, bunun ne *kuvvet*, ne *netice* ve ne de *siyaset* bakımından mümkün olabileceği anlaşılır.

Osmanlılar Rumeli'yi, seller gibi döktükleri kanlar pahasına ele geçirmişlerdir. Arazi ve nüfusça Devletin üçte biri nisbetinde olmakla beraber, gelir ve önem bakımından yarısı demek olan bu kıtadan kıyamete kadar vazgeçmezler. Şu halde Türkleri Rumeli'den çıkarmağı dü-

⁵⁵ SABAH, 20 eylül 1876, sayı 181. Barış şartları, Babiâli'de kaleme alınan lâyihanın «Debat» gazetesinde görülen tercümesine göredir.

⁵⁶ SABAH, 16 eylül 1876, sayı 178.

⁵⁷ SABAH, 18 eylül 1876, sayı 180.

şüenler hangi *kuvvete* güveniyorlar? Eğer güvendikleri kuvvet *dahilî* ise, yani Rumeli'deki Hıristiyan tebaanın ayaklanması farz olunuyorsa, bunda bir yanlışlık vardır. Çünkü Hıristiyanların çoğu yüzyıllardan beri bir arada yaşadıkları İslâm vatandaşlarından memnun olduklarından, işgallere kapılanları pek az olacaktır. Eğer bu, daha önce bilinmiyordu ise, şimdi tecrübe ile sabit olmuştur. Böyle bir halin vukuu takdirinde Devletin muntazam asker kuvvetleri ile silâha sarılacak İslâm ahalinin yirmi dört saat içinde ayaklanmayı kökünden kurutabileceğine şüphe yoktur. Nitekim Filibe ayaklanması, buna güzel bir örnektir. Eğer *haricî kuvvet'e* güveniliyorsa, bu kuvveti kullanacak olan devletin kendine menfaat çıkarması lâzımgelir. Buna ise Rumeli Hıristiyanları razı olmayacaklarından başka diğer devletler de karşı koyacaklarından, genel bir savaş çıkması zarurî olacaktır. Böyle bir şeye inanmak, dünyadan büsbütün habersiz olmak demektir. Hıristiyanlık taasubu ile Avrupa devletlerinin bu işte müşterek hareket etmeleri ihtimali de vârid değildir. Çünkü yeryüzündeki İslamların buna mukabele etmelerinden korkarlar. Almanya, tarafsız kalırsa, komşularının düşecekleri zaafattan elbette faydalanacaktır.

Demek oluyor ki, Osmanlıları Rumeliden çıkarmak, bunun için kullanılması gerekli olan *kuvvet* bakımından mümkün değildir. Bir an için bunu mümkün farzetsek, *netice* ne olacak? Bu hülyayı besleyenler, Rumeli ile Yunanistan kıtalarından beş devlet vücuda getirmek rüyasındadırlar: 1 — Sırbistan ve Karadağ ile Bosna ve Hersek; 2 — Memleketeyn; 3 — Bulgaristan; 4 — Yunanistan, Tırhala sancağı ve Rumeli'nin güney kıyıları; 5 — Arnavutluk. Bu devletlerin hepsi Hıristiyan devletler olarak tasavvur olunuyor. Halbuki Arnavutluk ahalesinin üçte ikisi — ki silâh kullanabilenler de ancak bunlardır —, öteki yerlerin ise en aşağı üçte biri Müslümandır. Ortodoksların tahakkümü altına girmeği asla kabul etmeyecek olan Yahudiler, Katolikler ve Protestanlar da bu İslâmlara katılarak hesaplanacak olursa, Rumeli'deki ahalinin yarısı böyle bir değişikliği kabul etmeyecektir. Diğer yandan Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Boşnaklar, Ulahlar ve sair Hıristiyan kavimler de, gâh aralarındaki husumet ve gâh yabancı kışkırtmalara kapılmaları yüzünden, Rumali'yi kendi aralarında paylaşamayacaklar ve bütün memleket sürekli olarak harp ve ihtilâl içinde kalacaktır. Bu hâl ise haris komşu devletlerin vesileler bularak bu devletçiklere müdahale ile onları birer birer yutmalarından başka bir sonuç vermiyecektir.

Ya *siyaset* bakımından Rumeli idaresinin değiştirilmesi mümkün müdür? O vakit Kuzey Devletleri ile Batı Devletlerinin hali ne olur? Avrupa medeniyeti ikinci bir Cengiz'in " eliyle mahvedilmez mi? O vakit ne karışıklıklar olacak, ne kanlar dökülecek! Elveda medeniyet! Geri-

den geriye vahşet, bedeviyet, esaret, sefk-i dem! İşte bu hülyaların netayici ! „⁵⁸.

Sözün kısası, Babîâli, devletlerin barış için teklif ettikleri şartları, 1856 Paris Antlaşması hükümlerine aykırı ve Devletin toprak bütünlüğüne hanel getirdiği için, kabul etmemeğe mecbur kalmıştır. Osmanlı hükümetinin, bütün dünyanın teslim ettiği itideline karşılık, Avrupalıların böyle tekliflerde bulunmalarına ancak teessüf olunur. Fakat umarız ki, onlar da "Babîâli'nin mesleğine imtisal ile tekliflerini, kabul olunacak surette tâdil ederek, umum âlem tarafından arzu olunan sulh ve asayişin iadesine muvaffakiyet hasıl olsun, „⁵⁹.

Gerçekten de bu teklifleri birlikte yapan devletlerin menfaat ve siyasetleri müttehit değildir. Başta İngiltere olmak üzere Batı Devletleri, Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğüne ve Rumeli'nin Osmanlılar elinde bulunmasına muhtaçtırlar. Avusturya - Macaristan'ın yaşaması, Rumeli'nin Osmanlılar elinde kalmasına bağlıdır. Çünkü "ta koltuğunda bir İslâv devletinin teşkili, Avusturya'nın mahvını mucip olur, „. Almanya'nın ise, Rumeli'nin Osmanlı Devletinden ayrılmasında faydası değil, zararı olabilir. Çünkü şimdiki mesele, İslâvların istilâ arzularından başka bir şey değildir. Almanların ise en büyük düşmanları İslâvlardır. Almanya İslâvların yayılmalarına hizmet değil, engel olmak için her fedakârlığı göze alabilir. İstikbalde Tuna'yı "Büyük Alman Birliği „ne sınır yapmak iddiasında bulunan Almanya, Rusya'nın doğrudan doğruya veya vasita ile buralarda hakimiyet kurmasına razı olamaz. Almanya'nın Rusya ile gerçek anlamda uyuşabilmesi için ya Rusya'nın Panslavizm iddiasından vazgeçmesi, yahut ta Almanya'nın kendi menfaatleri aleyhine çalışmasına bağlıdır. Halbuki bunlardan hiç biri asla vârid değildir⁶⁰. Osmanlı Devletine barışı kabul ettirmek için yapılan bu teşebbüsten ancak tek bir devletin⁶¹ faydası olabilir. O halde devletler, bu teklif-

⁵⁸ SABAH, 7 eylül 1876, sayı 179. SABAH Gazetesinin bu mütalaası çok dikkate şayandır. Gerçi onun imkânsız gördüğü şey, yani Rumeli'nin Osmanlı İmparatorluğundan koparılması, doğru çıkmamıştır. 1912 Balkan Harbi ile bu iş tamamlanmıştır. Fakat bunun doğurduğu neticeler ne olmuştur? Bu Balkan devletçikleri hâlâ birbirlerini boğazlamağa uğraşmıyorlar mı? Birinci Dünya Savaşının sebepleri arasında Balkanlardaki durumun yeri az mı önemlidir? Osmanlı camiasından çıkabilen Balkan milletleri, kendi aralarında uyuşur gibi gördükleri pek kısa ve müstesna anlar bir tarafa bırakılacak olursa, hiç bir zaman tam anlamıyla bağımsız kalabilmişler midir? Haris komşu devletler şu veya bu şekilde onları birer birer yutmağa çalışmamış, çok kere de yutmamışlar mıdır? Hele Balkanlıların son zamanlardaki acıklı halleri nedir? Hani kendilerine öteden beri vaad olunan bağımsızlık, hürriyet, refah ve saadet? Bu kaçınıcı defadır iğfal edildiklerini ve edilmekte olduklarını hâlâ anlamadılar mı? Özedikleri bağımsızlık yerine kendilerine esaret zincirleri geçiren, hürriyet yerine onları köleliğe sürükleyen, refah ve saadet yerine sefalet ve bedbahtlık getiren kara kuvvetler, ne zamana kalar hükmünü icra edecek ?

⁵⁹ SABAH, 22 eylül 1876, sayı 183.

⁶⁰ SABAH. 9 teşrinisani 1876, sayı 222.

⁶¹ İsmi söylenmemekle beraber Rusya kastediliyor.

lerden doğacak neticelerin vahametini anlamamışlardır diyebiliriz. Fakat çok geçmeden anlayacaklarımız da kuvvetle umarız. İslâvların genişlemesi, İngiltere ile Fransa, Almanya, Avusturya - Macaristan ve bütün Avrupa için büyük bir tehlikedir. Binaenaleyh bütün devletlerin bu babda kendilerinin ve Avrupa'nın genel menfaatlerini korumağa çalışmaları gerekmektedir⁶². Şu cihet anlaşılmıştır ki, Babîâli'ye teklifleri müşterek olarak yapan devletlerden her biri ayrı bir amaç gütmektedir. Bu, Çarın Avusturya İmparatoruna yolladığı mektupta açıkça görülmektedir⁶³. Muhakkak ki İngilizlerle Avusturyalılar, iğfal edilerek başkalarının menfaatlerine ve kendi aleyhlerine hizmet ettiklerini, öteki devletlerin de tekliflerin kendilerine ve Avrupa heyetine zararlı olduğunu anlamakta gecikmeyip tekliflerinden vazgeçecekler ve genel olarak Osmanlı ülkelerinde yapılacak İslâhatın matlûba muvafık olmasıyla kanaat edeceklerdir. Umarız ki daha kuvvetli bir gürültü ile Avrupa'nın bu "hâb-ı gafletten,, uyanmasına yer kalmıyacaktır⁶⁴. Her halde yabancı devletlerin "böyle tekliflerde bulunmaları ne kadar haksız ise, Babîâli'nin evvelce tatil-i harp hususunda gösterdiği muvafakat, insaniyet nazarında o kadar memduh ve bu teklifleri reddetmeğe karar vermesi o kadar haklıdır,,⁶⁵.

Böylece devletlerin teklifi ve Babîâli'nin mukabil teklifi üzerinde görüşmeler yapılırken Sırlar, evvelce tahmin edildiği gibi, Osmanlı hükümetinin şartlarını çok ağır bulmuşlar ve hemen reddetmişlerdi. Rusya'da yine dehşetli bir galeyan kendini gösteriyordu⁶⁶. Asker ve subay olarak binlerce insan, Sırbistan ve Karadağ'a akın ediyor, her tarafta gösteriler ve âyinler tertip ediliyordu. Rus devlet adamları da, Petersburg gazetelerinin dedikleri gibi, Şark Meselesinin bir daha sözü edilmemek üzere haline kalkışacak gibi görünüyordular. Bizzat Çar, kendisine bir harp plânı takdim eden bir belediye meclisine teşekkürle mukabele ediyordu. Aynı zamanda gönüllülerin Balkan'lara akın etmelerine engel olmak için hiç bir teşebbüste bulunulmuyordu; tersine olarak Rus konsolosları, bunların harp alanına giden yollardan geçmelerini kolaylaştırıyorlardı⁶⁷. Sırbistan, baştan başa Ruslarla dolmuş, bir Rus vilâyeti haline gelmişti. Prens Milan tarafından Sırp savaş kuvvetleri Başkomutanlığına getirilmiş olan Rus Generali Çernayef, duruma temamiyle hakim olup memleketteki barış taraftarlarını sindirmişti⁶⁸. Böylece Rus yardımlarından ve aynı zamanda Avrupa devletlerinin kendilerini tutmalarından cesaret alan Sırlılarda harp taraftarlığı

⁶² SABAH, 18 teşrinievvel 1876, sayı, 203

⁶³ Bu mektupla Çar, Rusya'nın Bulgaristan'a asker sokmak niyetinde olduğunu ve Avusturya'nın da Bosna ile Hersek'e asker göndermesini İmparator Franz Josef ten istemektedir.

⁶⁴ SABAH, 20 teşrinievvel 1876, sayı 205.

⁶⁵ SABAH, 28 eylül 1876, sayı 188.

⁶⁶ SABAH, 20 teşrinievvel 1876, sayı 205.

⁶⁷ SABAH, 1 teşrinievvel 1876, sayı 191. Times'den naklen.

⁶⁸ SABAH, 16 teşrinievvel 1876, sayı 202, Belgrad mektubu.

galip geldi. Sırp ordusu, Çernayef'in tertibi ile, Prens Milan'ı Sırp Kiralı ilan etti (15-16 eylül 1876). Sırlar, yeniden muhasamata başladılar. Osmanlı Hükümeti ise, bir takım diplomasi aracılıkları ile cep-helerde 25 eylüle kadar muhasamatı tatil etmiş bulunuyordu. Şimdi de 15 marta kadar, yani 6 aylık bir mütareke teklif ediyordu. Bundan maksadı, altı ay gibi uzunca bir zaman içinde anayasayı (Kanun-ı Esasî) ilân ederek meşrutî idareyi ve memleketin ber tarafında İslahatı uygulamak imkânını bulmak, böylece yabancı müdahalesine lüzum kalmaksızın *Şark Buhranı'ra* halletmekti. Bu kararını Babiâli, 27 eylül 1876 da devletlerin İstanbul'daki temsilcilerine mahrem olarak bildirdi ve aynı zamanda, Rumeli'nin sadece Bosna, Hersek ve Bulgaristan gibi üç vilâyetinde İslahat yapılması talebini kesin olarak reddetti.

Rusya müstesna olmak üzere hemen bütün memleketlerin halk efkârı tarafından iyi karşılanan Babiâli'nin bu altı aylık mütareke teklifini, SABAH gazetesi de selâmlamakta, böylece hükümetin Devlet için vahameti açık olan üç vilâyete imtiyaz verilmesini ve vukuu muhtemel görünen bir genel harbi önlemek amacını güttüğünü belirterek "arzu-i umumîye tevfiқан islâhat-ı esasiyeye teşebbüs olunarak usul-i istibdat ve idare-i keyfiyeye hitam verilmekle alelûmum ahaliyi memnun edecek ve vatanımızın saadetini mucip olacak bir usul-i idarenin tanzimi arzu olunur ki bu da başlıca Meclis-i Umumî'nin akdine mütevakıftır,, demektedir⁶⁹.

Avrupa devletleri içinde yalnız Rusya idi ki, altı aylık mütareke teklifini iyi karşılamamış, Sırbistan'la Karadağ'ı bunu kabul etmemeğe teşvik etmiş ve kendisi de buna muvafakat edemeyeceğini resmen öteki devletlere bildirmişti. Çar Devletinin bundan maksadı açıktı: Rusya, o vakte kadar kolları bağlı oturarak *hasta adam* diye tanıdığı Osmanlı Devletinin dirilmesi sonucunu verebilecek olan anayasanın ve İslâhatın uygulanmasına seyirci kalmak istemiyordu. Osmanlı İmparatorluğunu bir an evvel çökertmek için en elverişli bir zamanda üzerine atılmağa hazırlanırken, her an müdahale edebilmek ve mümkün olduğu kadar zayıf düşürmek üzere, daima serbestliğini muhafaza etmek azminde idi. Amerika ve başka memleketlerin sanayiine ısmarlamış olduğu silâh ve harp malzemesi, ancak ilkbahara kadar Rusya'ya gelmiş bulunacaktı. Binaenaleyh o zamana kadar işi uzatmak, fakat meselenin mâkul ve hukuk, adalet kaidelerine uygun bir şekilde halledilmesine meydan vermiyerek, o arada oynayabileceği mel'unca oyunlarla *hasta adam'ı* biraz daha zayıf düşürmek yerinde olurdu. Rusya altı aylık değil, altı haftalık bir mütarekede ayak diriyor ve bu arada toplanacak bir konferansta Babiâli'ye barış şartlarını Rus dileğine uygun şekilde kabul ettirmek için Avrupa devletlerini kazanmaya çalışıyordu. En sonunda Rus elçisi Ignatıyef, Osmanlı silâhlarının kudreti karşısında son derece

⁶⁹ SABAH, 1 teşrinievvel 1876, sayı 191.

sıkışan Sırpların telgrafla başvurdukları Çarın emri üzerine, Babiâli'ye 48 saat içinde muhasamatın tatili ile altı haftalık mütarekeyi kabul etmesi için mahut ultiyatomu vermeğe hazırlandı. Babiâli de, öteki elçilerin tavsiyeleri üzerine, 30 ekimde iki aylık bir mütareke kabul ettiğini bildirerek hemen muhasamatın kesilmesi için cepheledeki komutanlara emir gönderdi. Böylece Rusya'nın derhal silâhla müdahale etmek tehdidi karşısında Babiâli boyun eğmiş, ilk şart olarak harbin tatilini kabul ile barışseverliğini bir defa daha göstermişti. Muzafer Osmanlı ordularının Aleksinaç ve Deligrad'ı düşürerek Sırpların son mukavemetini de kırdıktan sonra Babiâlinin barış için gösterdiği bu hakimane hareketi hemen hemen bütün Avrupa gazeteleri takdir etmekte, buna mukabil Rusya'nın hareketini, ultiyatomonun genel barışı ihlâl ile bütün dünyanın korktuğu genel bir savaşa sebebiyet vermeğe müstait olduğunu beyanla, takbih etmekte idiler⁷⁰. SABAH gazetesi de Rusya ile Almanya ve Avusturya - Macaristan Devletleri arasında mevcut menfaat ayrılıklarını belirterek, bu Rus ultiyatomonun, 30 Mayıs vakası (Sultan Abdülaziz'in hal'i) üzerine temelleri sarsılmağa başlamış olan "İttifak-ı Müselles binasını,, yıktığı kanaatindedir⁷¹. Bundan sonra da, Avrupa kabineleri arasında uzun müzakereler neticesinde resmen İngiltere'nin teklifi ile İstanbul'da *Şark Buhranı'nı* halledecek bir konferans'ın toplanmasına karar verilmiştir.

Bu durum karşısında SABAH gazetesi, Babiâli'nin boyun eğmesini, zaafına değil, barışseverliğine vermektedir : Bir asırdan fazla bir zamandanberi hiçbir harbe sebebiyet vermiyen, her vakit barış ve asayişin sağlanmasına çalışan Osmanlı Devleti, bu uğurda büyük fedakârlıklarda bulunmuş, mesleğinin ancak barış ve asayişini korumak ve sağlamaktan ibaret olduğunu defalarca isbat etmiştir. Medeniyet ve insaniyetin barış ve asayişe muhtaç olduğu, medenî devletlerin bu ihtiyaca önem vermiyerek sırf topraklarını genişletmek ve nüfuzlarını arttırmak hırsıyla harpten başka birşey düşünmedikleri böyle bir zamanda Osmanlı Devletinin barış ve asayiş uğrunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmaması, "medeniyet ve insaniyet nazarında şayan-ı tahsin bir büyüklük, şayan-ı teşekkür bir uluvv-i cenaptır,,.

Osmanlı Devletinin bu hakimane mesleği, kötü niyetliler tarafından zaafa ve iktidarsızlığa haml olunamaz. "Hayır, Devlet-i Osmaniye hiçbir vakit iktidardan mahrum olamaz, kuvvetsiz kalamaz. Harp Devlet-i Osmaniye'nin — mücerret insaniyet hatırı için — sevmediği ve binaenaleyh kerhan ihtiyar ettiği birşey ise de, Osmanlıların harpten başka sanatları yoktur dense sezadır. Osmanlılar her vakit, hergün, her saat harbe müheyyadırlar,,. Kutsal haklarını korumak ve Osmanlı şanını yükseltmek için tek bir işaret beklerler. Bosna'dan Bağdad'a kadar

⁷⁰ SABAH, 28 teşrinievvel 1876, sayı 212 ; 30 teşrinievvel 1876, sayı 214.

⁷¹ SABAH, 9 teşrinisani 1876, sayı 222.

bu geniş topraklar, " arslanlar yatağı bir orman hükmündedir. Bu arslanların hin-i istirahatte sesleri sadaları işidilmiyor. Lâkin birinci işarette cümlesi düşmanı mahv etmeğe müheyyadırlar. Devlet harpten çekinir. Harben lâkırdı edenlere sulhan cevap verir. Harbe verilen sebebiyetleri müsamaha ile geçirir. Lâkin hep bu müsaadeler zaafından değil, meslek-i hakîmanesindedir. Çünkü nihayet düşmanların iddiaları çoğalıp Devleti harbe mecbur ettikleri vakit harpten hiç bir vakit âciz kalmaz. Harp Osmanlıların sanat-i kadime ve tabiiyeleridir,.. Hersek İhtilâli başlayalı beri Osmanlı hükümetinin takındığı tavır, tâkib ettiği hareket hattı ve nihayet, dışardan aldıkları yardımlara rağmen, Sırpılarla Karadağlılara Osmanlı askerinin indirdiği ezici yumruklar, bu keyfiyeti isbat eden delillerdir. "Osmanlılar insaniyet ve merhamet, insaf ve hukuka riayet zencirleriyle bağlı arslanlardır... Bugün Osmanlıların harpten çekindiğini zaaflarına hami etmek isteyen bir düşman varsa, Sırpılara müracaatla, Osmanlıların ne olduğunu onlardan sormadıkça maksatlarına teşebbüs etmezler ise, kazanır zannederiz,,⁷².

Barışın elde edilmesi için Avrupa'lıların teklif ettikleri ikinci şart Bosna ile Hersek ve Bulgaristan vilâyetlerine imtiyaz verilmesi maddesidir. Halbuki imtiyazlarla bu işin halledilmesi mümkün değildir. İmtiyazlar, bu vilâyetler halkının hallerini düzeltmek değil, tersine olarak ahaliyi büyük bir belâya düşürecektir; bu takdirde rolleri değişecek olan Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında intikam duygusu doğurmaktan başka hiç bir iş yapılmış olmayacaktır. İmtiyaz demek bu vilâyetlerin Osmanlılar elinden alınması demek olacağından, Babîâli bu teklifi hiç bir zaman kabul etmeyecektir. Avrupa'nın yapabileceği en iyi şey, bu tekliflerden vaz geçerek Osmanlı Hükümetine, uygulamaya karar verdiği meşrutî idare ve genel İslâhat için vakit bırakmak ve bunda kendisine yardım etmek- olurdu⁷³ Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan bu kadar çeşitli milletlerin daimî olarak barış ve refah içinde bulunmalarını sağlamak için, "Liberte,, gazetesinin tavsiye ettiği şekilde, bir konferansın toplanması mutlaka zarurî değildir. Bu ancak, kararlaştırılmış olduğu halde Babîâli'nin uygulamak için bir türlü vakit bulamadığı islahât, iç yönetimin düzeltilmesi ile kabildir. Bir konferans toplamak suretiyle dahi bu olabilirse de, Avrupa devletlerinin müdahale etmemeleri ile daha kolay ve daha çabuk icra olunabilirdi. Bu sebeple idi ki Babîâli, altı aylık bir mütareke yapmak isteğinde bulunmuştu⁷⁴.

Böyle bir *konferansta* Osmanlı Devletinin tutacağı meslek, kendi haklarının muhafazası, bir karış toprak vermemek ve hiç bir vilâyetin

⁷² SABAH, 4 teşrinisani 1876, sayı 218.

⁷³ SABAH, 4 teşrinisani 1876, sayı 218. Peschter Lloid gazetesinin bir makalesi altında SABAH'ın mütalaası.

⁷⁴ SABAH, 6 teşrinisani 1876, sayı 220.

genel İslâhattan müstesna veya mümtaz tutulmasına razı olmamaktan ibaret bulunacaktır. Babıâlinin, muzaffer askerine Belgrad yolu açılmış bulunduğu halde, harbin tatilini kabul etmek suretiyle barış ve insanlık uğrunda gösterdiği son fedakârlık ve âlicenaplık, Avrupalıların gözleri önüne hakikati olduğu gibi sermiş, öteden beri dost ve müttefikimiz olan İngilizlerle diğer milletlerin hakkımızda besledikleri fena inançları gidermiştir. Düşmanlarımız, bir aralık insanlığı müdafaa için aleyhimizde çalıştıklarını iddia ederek birçok kimseleri kandırıyordular. Şimdi "insaniyetin müdafii kim, muharip kim olduğu anlaşıldı,,; kutsal hakları korumağa çalışanlarla cihangirlik iddiasını güdenlere hizmet edenler fark olundu. İşte bu sebepledir ki buhranın başından beri devletlerin siyasetini "kaplamış olan tereddüt bulutları yavaş yavaş açılmağa,, yüz tuttu. Devletlerden bazılarının takip edecekleri politika tavazzuh etti. Bazılarının ki henüz karanlık ise de, konferans'ın toplanması ile bunun da aydınlanacağı muhakkaktır.

Avusturya-Macaristan, Bosna ile Hersek ve Bulgaristan'a imtiyaz verilmesini önceden kabul etmemiş olduğu gibi şimdi de Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü muhafaza etmeğe çalışacağını resmen beyan etmiştir. İngiltere, Lord Derby'nin gayrı resmî olarak ortaya atmış ve Rusya tarafından derhal istismar edilerek "İngiltere'nin teklifleri,, diye resmî bir mahiyet verilmiş olan üç vilâyete imtiyaz fikrini artık kabul etmemektedir ve Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğü ile Paris Antlaşmasını korumak için gerekirse kan dökmeğe hazır olduğunu beyan etmektedir. Fransa ise, bir harp vukuunda tarafsız kalmak zorunda olmakla beraber, uğrunda bu kadar kan döktüğü, milyarlar harcadığı Paris Antlaşmasının hükümlerini *konferansta*, sonuna kadar müdafaa etmeğe çalışacaktır.

Konferansta, tutacakları yol henüz bilinmeyen devletler, Rusya ile Almanya ve İtalya'dır. "Asıl meselenin ukdesi, Rusya'nın vilâyât-ı mâlumeye imtiyaz verilmesi veyahut Berlin lâyihasının kabulü talebinde bulunup bulunmayacağı ye bulunduğu takdirde Almanya ile İtalya'nın bu teklifin lehinde mi, yoksa sair devletlerle beraber aleyhinde mi bulunacakları hususudur,,. Almanya bu teklifi *konferansta* sözle desteklese bile, muharebe çıktığı takdirde Fransa'nın tarafsızlığı kendisini de tarafsız kalmağa zorlayacaktır. İtalya'ya gelince, ortalarında bulunduğu bu kadar devlete karşı koyarak Rusya ile işbirliği yapması için hiç bir siyasî veya mülkî menfaati yoktur.

İşte mesele, yalnız Rusya'nın mahut tekliflerde bulunarak tek başına harbe girişmeğe mi, yoksa İngiltere ile Avusturya'nın fikirlerini kabul ile Babıâli'nin yapacağı genel İslâhat ile kanaat ederek bütün tekliflerini geri çekmeğe mi karar vereceğine bağlı kalmaktadır. Bazı harp hazırlıklarına bakılırsa Rusya, isteklerinde ayak direyeceğe benzemektedir. Fakat malî ve askerî kuvveti ile geniş memleketinin ahvali, Çar Devletinin kendi başına bir harp açmasına elverişli görülmemekte-

dir. "Açtığı takdirde bundan evvelki muharebenin neticesinden başka bir şey hasıl edemeyeceğinde şüphe yoktur,,⁷⁵.

Esasen iş, artık Babîâli ile Emaretler arasında bir barış ve Bosna ile Hersek'te asayişin iadesi meselesi olmaktan çıkmış, tamamıyla bir dış mesele halini almıştır. Asıl mesele, Rumeli vilâyetlerinin bazılarında imtiyaz sağlanmakla buraların başka bir devlet himayesi altına alınması talebinden ibarettir. Halbuki Sırp ve Karadağ savaşı ile Osmanlı askerinin kazandığı zaferlerden böyle bir meselenin doğmasına hiç bir sebep yoktur. Sırbistan ve Karadağ barışı ile Bosna, Hersek ve Bulgaristan'a imtiyaz verilmek arasında ne münasebet var? Memleketin her tarafını olduğu gibi Bosna ile Hersek ve Bulgaristan'ı da tatmin edecek olan genel İslâhatın uygulanmasına vakit bırakmamaksızın yalnız bu vilâyetlere imtiyaz verilmesini istemek, Hıristiyanların durumunu düzeltmek değil, büsbütün başka maksatlar gütmek' demektir. İmtiyaz meselesini barış şartlarından saymak, haddi zatında Sırbistan Prensine Osmanlı Hıristiyanlarının hâmisi sıfatını vermek demek olmaz mı? Teklifin, Devletin esasını yıkacak mahiyette olduğundan, ne Babîâli ve ne de diğer devletler tarafından kabul edilmesine imkân vardır. Nitekim birkaç hafta önce epeyce taraftar bulmuş olan bu teklifi, bugün Rusya'dan başka tutan hiç bir devlet yoktur. Binaenaleyh barış veya savaş kararı, Rusya'nın *konferansta* teklifinden vazgeçmesine veya üzerinde ayak diremesine bağlıdır. Burada da barış şartlarının tâyini, "müdahele suretiyle harbe mecbur olmuş ve bununla beraber galibiyeti kazanmış olan Babîâli'ye aittir. Devletlerin, insaf ve itidali bırakmadan, Paris Muahedesine bağlı kalan Babîâli'yi, haksız ve mağlûp Sırpların lehinde olacak barış şartlarını kabul etmeğe zorlamağa ne hakları var? *Konferans'ta* ya barışa karar verilerek genel İslâhata, yahut ta harbe karar verilerek, günahı sebep olanların boynuna, kan dökülmesine başlanacaktır. Osmanlı Devleti, "hiç bir zaman harbe sebebiyet verecek bir teklif ve harekette bulunmamıştır ve bulunmaz, harbi de her vakit kerhen kabul etmeğe mecbur olur. Lâkin bir defa harbe girişikten sonra mahcup çıkmaz. Hak galibiyeti tevliid eder,,⁷⁶.

SABAH gazetesi, birçok defalar tekrarladığı gibi, vatanın kurtuluşu için tek çıkar yol olarak saydığı genel İslâhat üzerinde Babîâli'nin ayak diremesini ve bütün meselerin toptan halli için yalnız bunu öne sürmesini tamamıyla haklı, hattâ zarurî bulmakta ve hükümeti kuvvetle desteklemektedir. Burada da gazete "Osmanlılık fikrinin,,⁷⁷ tam bir temsilcisi ve ateşli bir müdafii olarak görünmektedir :

⁷⁵ SABAH, 8 teşrinisani 1876, sayı 221.

⁷⁶ SABAH, 13 teşrinisani 1876, sayı 228.

⁷⁷ Cins, milliyet, din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün vatandaşlara aynı hakkı tanımak, onları birbirleriyle kaynaştırmak ve böylece çeşitli milletlerden teşekkül eden İmparatorluğun (millî devlet kavramının aksi olarak) yaşamasını mümkün kılmak.

Hâlimizin islâhı, refah ve terakkiye kavuşmamız, maddî ve mânevi ilerlemelerle kurtuluşumuz, "cinsiyet ve milliyete bakmaksızın, cümlemizin bir vücut olup bir vatan evlâdı ve kardeş gibi yaşamaklığımıza,, bağlıdır. Hâl böyle iken Devletin, bütün Osmanlı tebaası için düşündüğü genel İslahatı ve bundan doğacak eşitlik ve hürlüğü kabul etmeyip te "yalnız Hıristiyanlar ve hususiyle Hıristiyanların dahi bir cüzü olan İslavlar hakkına,, - güya eşkıyalıklarına mükâfât olmak üzere - imtiyazlar isteyerek öteki tebaanın bundan mahrum edilmesini istemek insanlığa sığar mı? Kararlaştırılan genel İslahat, Doğu kavimlerinin cinsiyet ve milliyet ayrılığını bertaraf ederek kıyamete kadar kardeşçe yaşamalarını sağlayacaktır. Dışardan yapılan teklifler ise, Hıristiyanların Müslümanlardan büsbütün ayrılmasına ve her kavmin bir tarafa sapmasına sebep olacaktır. Bu cihet düşünülecek olursa, Babîâli'nin İslahat icrasında ısrar etmekte ve bunun aksini isteyenlerin de kendi çıkarına olan tekliflerin? tercih etmekte haklı olduğu anlaşılır. Mahut teklifleri genel islahât'tan üstün tutmak isteyenler, ihtimal ki bu İslahatı kâfi görmediklerini ileri süreceklerdir. Fakat onlara kendi memleketlerinde değil Müslümanlar, hattâ bizzat Hıristiyanlar hakkında böyle İslahat yapmışlar mıdır diye sorulsa, ne cevap verecekler? "Tebaasını istibdad boyunduruğu altında ezen Rusya, bir mebusan meclisinde mebusları bulunan Osmanlı Hıristiyanlarının idaresi hakkında ne diyebilir?,,

Çıkan bütün ihtilâllerin sebebi hep idarenin fenalığında görülüyor ve Babîâli'den ikide birde idaresinin düzeltmesi ve bir daha böyle karışıklıklar çıkmamasına dair *teminat* isteniyorsa, hükümet, mukarrer olan İslahatın uygulanmasından sonra her şeyin düzeleceğine ve bütün ahalinin memnun kalarak dışardan gelen tezvirlere de aldanmayacağına kani bulunduğundan, bu *teminatı* vermekte hiç bir mahzur görmezdi. Fakat bu hususta bir *teminat* vermek, yabancıları Devletin kendi iç işlerine karıştırmak demek olduğundan, Babîâli böyle bir şeye razı olamaz. Sonra, ne sebepledir ki, İslahat yapılacağına dair *teminat* yalnız Bosna ile Hersek ve Bulgaristan hakkında isteniyor da öteki vilâyetlerimiz için istenmiyor? Osmanlı İmparatorluğunun çok geniş olduğunu ve bütün ülkelerinde yapılacak İslahata nezaret edemeyeceklerini ileri sürerek yalnız bu üç vilâyet üzerinde ısrar ediyorlar. Bu ise mâkul bir sebep teşkil etmez.. Hakikatte genel İslahat, zamanın ihtiyaçlarından doğmuş ve Padişah tarafından bütün tebaaya ihsan olunmuştur. Binaenaleyh yabancıların bu hususta *teminat* istemelerine hakları yoktur. " İslahat icra olunmayacak olsaydı ilân edilmezdi,, Ahali İslahât'ın icra edileceğinden emindir. Hususiyle teşkil olunacak mebusan meclisi ümmetin muhahaslarından mürekkep olacağından, ahali İslahatın icra edileceğinden temin edilmiş demektir ⁷⁸. Buna mukabil Babîâli'nin, kendi tebaasının dışardan işgal, hususiyle İslav komiteleri ve komiserleri tarafından ifsad

⁷⁸ SABAH, 20 kânunuevvel 1876, sayı 255.

edilmeyeceğine, Sırbistan'la Karadağ'ın bir daha eşkıyalığa çıkmayacaklarına dair *teminat* istemeğe hakkı vardır. Eğer yabancılar : buna biz ne karışırız ? derlerse, Babîâlî de o halde şimdi ne karışıyorsunuz, diyemez mi ?.

Osmanlı İmparatorluğu içinde şimdiye kadar çıkan ihtilâllere fena idarenin de sebebiyet verdiğini şüphesiz inkâr edemeyiz. Bununla beraber bu ihtilâllerden hiç biri yabancı parmağı olmaksızın çıkmış değildir. Şu halde Devlet fena idareye son verirken, diplomatlar da bu ecnebi parmaklarının kesilmesini ihmal etmemelidirler. Ancak unutulmamalıdır ki ihtilâllerin sebebi yalnız fena idare değil, biraz da memlekette hüküm süren serbestliktir. Rusya, kendi tebaasının, hususiyile Müslümanların başka memleketlere gidip te okumasını yasak etmiştir. Herkes öğrenimini hükümetin istediği şekilde yapmağa ve Rusça öğrenmeğe mecbur tutulmuştur. Eğer Osmanlı Hükümeti de Bulgar ve Boşnak Hıristiyanlarının Rusya'ya, Sırbistan'a gidip oralarda tahsil görerek *İslav ittihadı* fikrini almalarına; Rumların Atina'yı umumî merci ittihaz ederek orada *Hellenizm* ülküleriyle dolduktan sonra Türkiye'ye dönmelerine müsaade etmeseydi; bütün Hırisiyan tebaasını Osmanlıca'yı öğrenmeğe, İslav ve Yunan tarihleri yerine Osmanlı tarihini okumağa zorlasaydı ; " hiç şüphe yok ki bu ihtilâllerin - hiç olmazsa - yarısı vukubulmazdı,,. Fakat bu çeşit cebir hareketleri, tâ kuruluşundan beri Osmanlı İmparatorluğunun siyasetine aykırıdır. Bunun yerine Hıristiyan tebaasını adalet ve hakkaniyetle memnun etmeğe çalışagelmiştir. İdarenin fenalığı Devletin bağlı bulunduğu siyasî ilker yüzünden değil, sırf memurların görevlerini kötüye kullanmaları ve ihmalleri yüzündendir. Şimdi ise buna son verilecektir. Bu da ancak barışın korunması ile mümkün olacaktır. Babîâlî'ye bu hususta baskı yapmağa hacet yoktur. Çünkü tasavvur olunan İslâhat, dünyada hiç bir hükümet tarafından kendi isteğiyle ve ahalsinin ayaklanarak bir çok kanlar dökülmeden kabul olunduğu görülmemiş derecede liberal mahiyettedir. Bu kere yapılması kararlaştırılan genel İslâhat, "ne Avrupa'nın teşviki, ne ahalsinin ısrarı üzerine kabul olunmuştur». Tersine olarak 18 (30) mayıs vakası üzerine V. Sultan Murat tarafından tensip ve yeni Padişah II. Abdülhamit tarafından tamamlanmış olup uygulanması Babîâlî'ye havale olunmuştur. Bu bapta ecnebilere seyredip alkışlamaktan başka bir şey düşmez l

Bütün Osmanlı tebaasının refahını ve ilerlemesini istemiyenler, bu İslâhatı beğenmeyip aksini iltizam edeceklerdir. "Ancak bu babta fikirlerinde ısrari le harbe sebebiyet mi verecekleri, yoksa nihayet ekseriyete tâbi olup sulhun muhafaza mı edileceği malûm değildi. İşte *konferans'ın* haldeceği ukde budur „⁷⁹.

Ancak bugünkü mesele, ne Bosna ile Hersek ve Bulgaristan'ın ne Sırbistan'la Karadağ'ın, ne de Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan-

⁷⁹ SABAH, 16 teşrinievvel 1876, sayı 228.

diğer Hıristiyanların refah ve saadeti meselesidir. Hususiyle bu aralık bütün dünya gazetelerini meşgul eden ve *Şark Meselesi* diye anılan mesele, son zamanlardaki olaylardan doğmuş değildir ve büsbütün başka bir dâvadır. Bu *Şark Meselesi*, Osmanlı İmparatorluğu içinde hiç bir ihtilâl yokken ve tam bir asayiş hüküm sürerken de " gazete sütunlarından eksik olmaz, diplomatların ağzından düşmezdi,,. Bu, Hıristiyanların Osmanlı idaresinden memnun olmamaları işi de değildir. Çünkü yüzyıllardan beri Osmanlı tâbiyeti altında yaşayan Hıristiyanlar, muhakkak ki Rusya'da bulunan Müslümanlardan, hususiyle bu medeniyet asrında Çarlığın haksız yere varlıklarına son vererek esir ettiği bir çok bağımsız milletlerden, mukayese kabul etmeyecek kadar çok daha serbest yaşamaktadırlar. Türkistan ahalesinin Moskoflarla ırk, din ve ahlâk bakımlarından hiç bir münasebeti yoktur; muhakkak ki Çerkesler, Kırım ve Kazan Tatarları gibi onlar da Rusya'dan ayrı yaşayabilecek kabiliyettedirler ve Rus boyunduruğundan kurtulmak isterler. Hal böyle iken niçin bu, özel bir mesele olmuyor da beş asırdan beri Müslümanlarla kaynaşmış bulunan Osmanlı Hıristiyanlarının durumu özel bir mesele, *Şark Meselesi* olarak bütün dünyayı meşgul ediyor? Hersek ve Bosna'lıların, Sırp, Karadağ ve Bulgar milletlerinin Babiâli'den sarih bir istekleri yoktur. Eşkıyaya ne istedikleri sorulduğu zaman : "bir şey istemeyiz, istediğimizi biz de bilmiyoruz ,, diye cevap alındı. Sırbistan'la Karadağ, sırf ahalinin baskısına dayanamadıklarından muharebeye mecbur olduklarını ileri sürdüler. Halbuki harp hevesi ile suçlandırılan zavallı Sırp köylüsünün, bir Moskof generali tarafından kırbaçla ve kurşuna dizmek tehdidi ile cebren cepheye sürüklendiğine şahit olduk. Sözün kısası, hepsi iğfal ve teşvik edilmiş, zorla ihtilâle sürüklenmişlerdir: "İhtilâl ise menfaatlarını bilmez, devlet, vatan, siyaset, idare kelimelelerinin mânasından bîhaber ve belki bu kelimeleri,, hakkiyle anlamaktan âciz bir takım safdillerin, müşterek vatan düşmanının maksatlarına "cehl ve iğfal üzere alet olmasıyle,, bundan doğan gayri meşru bir şekavetten başka bir şey değildir. Bugün alevlenen ve bütün siyaset âlemini işgal eden *Şark Meselesi*, esasında "Ruslar tarafından icad olunmuş bir şeydir. Rusların ve hususiyle İslav İttihadına hizmet edenlerin maksatları, Rumeli'yi Osmanlı Devletinin elinden kapıp Avusturya ve Almanya'dan alacakları İslav memleketleri ile beraber Rusya'ya ilhak ile,, büyük bir İslav Devleti kurmak ve sonra da belki bütün dünyayı zaptetmektir. *Şark Meselesi* denen mesele, "İslav ittihadı,, dâvasından ibarettir. Bundan başka bir *Şark Meselesi* yoktur. İki de birde ortaya çıkan ihtilâller de mevhum *Şark Meselesi* değil, *Şark Meselesi* kılığına girmiş ve bu ismi gasbetmiş olan İslav ittihadı gibi büyük bir meselenin ayrıntılarından başka bir şey değildir. Eğer *Şark Meselesi*, Avrupa'lıların zannettikleri ve icad edenlerin göstermeğe çalıştıkları mahiyette bir dâva olsaydı, Babiâli'nin yapmağa karar verdiği genel İslâhat ile bunun halledilmesi lâzımgelirdi. Halbuki

İslâhatın ortaya çıkması ile mahut *Şark Meselesi* bir kat daha şiddetlenmiş ve "kendi kendine değil, hariçten gelen ültimatolar, konferanslar ve ihtimal ki büyük muharebeler ile hallolunması tekliflerini» doğurmuştur.

Şark Meselesi adı ile "bu kadar senedir Avrupa'yı aldatan bu mekkârın nikabı düşüp İttihad-ı İslav'ın yüzü görüldü mü, yoksa daha görülecek mi, bilemiyoruz. Ancak biz bu karnaval nikabının gösterdiği çehreyi tanıdığımız için, nikab olup, altındaki hakiki yüzün başka olduğunu çoktan anlamıştık. Bu defa bizimle beraber âlem de anladı ve nikab altındaki yüzü teşhis edebildi, zannederiz,,⁸⁰.

Görülüyor ki SABAH gazetesi, İstanbul Konferansı'nın toplanacağı günlerde, Rusya'nın kendi görüşünü kabul ettirmek için giriştiği büyük siyasî faaliyet ve propagandaya mukabele ederek, Türk halk efkârını, öteden beri yaptığından daha açık bir şekilde aydınlatmakta ve meselenin esasını anlatarak bütün dünyayı bir defa daha Rus tehlikesi⁸¹ önünde ikaz etmektedir. Müşterek vatanın kurtuluşunu yapılacak genel islahat'ta görerek hangi din ve mezhepten olursa olsun bütün vatandaşları müşterek menfaatların korunmasına davet ederken, Osmanlı hükümetinin hiç bir tehlide boyun eğmiyeceğine ve tuttuğu yoldan asla ayrılmıyacağına kaanidir. Binaenaleyh eğer Avrupa'lılar Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü ve kutsal haklarını çiğniyen tekliflerden vazgeçmezlerse, bir harbin çıkmasını mukadder görmekte, bunu teyit eden haberler karşısında, Rusya'nın tek başına böyle bir harbe giriştiği takdirde Osmanlı kuvveti karşısında hiç bir iş göremiyeceği fikrini⁸², Osmanlıların bu işin altından yüzlerinin akı ile çıkacak kudrete malik buldukları düşüncesini yaymağa ve halk efkârını bu ihtimale karşı hazırlamağa çalışmaktadır.

SABAH gazetesi, *Şark Buhranı* ile ilgili olarak ele alıp üzerinde mütalaalar yürüttüğü meseleler arasında, Memleketeyn Prensliği ile Yunanistan Kırallığının durumlarına ve bunların tuttıkları mesleklere de temas etmiştir:

Ahalisi çalışkan, barışsever ve hiç bir iddiası bulunmayan Memleketeyn, bu meselede asla önemi olmamak lâzımgelirken, bir müddetten beri harp sahnesi olan Sırbistan ile, eşkıyanın ümit bağladığı ve imdad gördüğü Rusya arasında bulunması dolay isiyle, yani sırf coğrafi mevkii yüzünden büyük bir ehemmiyet kazanmıştır. Ancak Memleketeyn'in bugün içinde bulunduğu güçlükler, kendi filinden doğmuştur. Çünkü bu Prenslik, kendi menfaatinin gerektirdiği şekilde hareket etmemiştir:

Ötedenberi bu memleket, "zaafından mı, ihmalinden mi, icbar edildiğinden mi, yoksa kanunlarının kendi menfaatlarını muhafaza edemiye-

⁸⁰ SABAH, 17 teşrinisani 1876. sayı 226.

⁸¹ SABAH, 18 teşrinievvel 1876, sayı 203.

⁸² SABAH, 30 eylül 1876, sayı 190.

cek ve fesadın Önünü alamıyacak kadar serbest olduğundan mı, her ne sebebe mebni ise, karnında bir gün bağırsaklarını yiyecek bir takım İslâv komitelerinin teşekkülüne ve neşr-i fesad etmelerine müsaade ediyor,,. Ahalisi İslâv olmıyan ve İslâvların düşmanı olan Memleketeyn, meselenin başında tarafsız kalmışken, Tuna'dan Sırbistan'a sevk edilmek istenen Osmanlı filotillasının geçmesine engel olmakla, istiyerek veya istemiyerek Sırbistan'a ve islâv emellerine büyük hizmetlerde bulunmuş, kendi menfaatları altına "kendi eliyle lâğımlar doldurmuştur,,. Bundan sonra Rusya'dan Sırbistan'a ve gönderilen asker ve harp levazımı sevkiyatına vasıta olmuştur. Mecburiyet altında bunu yaptığı kabul olursa bile, Osmanlı İmparatorluğuna tâbi bir Emaret olarak Babıâli vasıtasıyla Avrupa devletleri nezdinde şikâyette bulunsaydı, Rusya'dan Sırbistan'a imdat gitmesini pek âlâ önliyebilir, böylece hem tabi' bulunduğu devlete ve hem de kendi başına büyük hizmetler ifa edebilirdi. Gerçi Rusya'dan Sırbistan'a giden eşya ve gönüllüler, kızılhaç işaretini taşıyorlardı. Fakat herkes biliyor ki, Memleketeyn'den üniformalı muntazam Rus askerlerinin de geçmesine göz yumulmuştur. Halbuki Emaret hükümeti, milletler hukuku kaidelerince buna engel olabileceği gibi, kızılhaç işaretini taşıyan sandıklardan birini şüphe üzerine açsaydı, içinde silâh ve harp levazımı görerek bundan böyle suiistimal eden Rusya'nın kızılhaçına riayet etmemek hakkını elde edebilirdi. Görülüyor ki, Memleketeyn, yapılması elinde olan bütün bunlardan feragat ederek tarafsızlık iddiasına rağmen bir tarafı iltizam etmiştir. "Bu hareketi Rusya'nın korkusundan ise, bu bir adamın hırsızdan korkup da, geldiğini gördüğü gibi kapıyı açıp evinin mamelekini teslim etmesine benzer,,.

Memleketeyn ahalisi Lâtin olup İslavlarla hiç bir ilgisi yoktur. Fakat İslavların ortasında yerleşmiş bulunmaktadır. Bu itibarla hâl ve mevkiileri Macarlarınkine çok benzemektedir. İslav ittihadının gerçekleşmesi, Macaristan adını haritadan sileceği gibi "Rumen isminden dahi eser bile bırakmıyacağında şüphe yoktur,,... Osmanlılar, İslav nehrinin kenarında bulunmakta ve aynı zamanda kuvvetli bir sed teşkil etmekte olup hiç bir surette bu nehrin taşmasından korkmazlar. Fakat Macaristan ile Rumanya, "bu nehrin ortasında ufak adalardan ibaret olduklarından, nehrin taşması bunlar için tufan hükmünde olup bütün bütün mahivlerini mucip olur,,.

Oldukça kuvvetli bir devlet teşkil eden ve cesaretleri ile tanınmış olan Macarlar, henüz iptidaî bir durumda bulunan Memleketeyn'liler derecesinde tehlike karşısında değildirler. Bununla beraber Rumenler, İslav seline karşı korunmak için Macarlara nazaran daha elverişli durumdadırlar. Çünkü:

1. Macarlar, İslavlarla karışık oturmakta olduklarından, İslavlarla bir muharebeye giriştikleri takdirde hem içerde hem de dışarda uğraşmak zorunda kalacaklardır. Halbuki Memleketeyn ahalisi mütecanis olduğundan içerde böyle bir tehlike karşısında kalmak ihtimali yoktur.

2. Macarlar İslavlarla muharebeye girişirlerse, bağlı buldukları Avusturya Devletinden fazla bir yardım bekliyemezler. Buna mukabil Memleketeyn'in tâbi bulunduğu devlet, yani öteden beri İslavların düşman saydıkları ve dolayısıyla İslavlara karşı daima savaşa hâzır bulunan Osmanlı Devleti, Memlekeleyn'i de kendi toprakları gibi muhafaza edecektir.

3. Macaristan sınırlarının büyük bir kısmı İslav memleketleriyle çevrilidir. Bir yanında hiç bir yardım bekliyemeyeceği Rumenler gibi zayıf bir millet oturmaktadır. Halbuki Memleketeyn, bir yandan Macaristan gibi nisbeten kuvvetli bir milletle sınırdadır. Güneyinde de Rumenli'nin en ziyade Türk ahalisini ve Osmanlı Devletinin bu kıtada en büyük kuvvetini barındıran Tuna Vilâyeti bulunmaktadır. Batıdan ise Sırbistan'dan Tuna nehri ile ayrılmıştır. Yalnız bir tarafı İslavlığın ana kuvveti olan Rusya'ya bitişiktir. Fakat Memleketeyn, metbuuna karşı ödevlerini hakkıyla yaptığı takdirde, Besarabya sınırında yapılacak bir savaşın bir Rumanya-Rus savaşı değil, bir Osmanlı-Rus savaşı olacağı tabii olduğundan, Rumanya'nın yükü hafifler. Binaenaleyh bu bakımdan da Macaristan'dan daha elverişli bir durumdadır.

Sözün kısası, Romanya, yalnız tâbiyet kaidelerine uymak için değil belki kendi menfaatlarını, hatta bağımsızlığını koruyabilmek için metbu devletle münasebetini sıkılaştırmak, samimî olmak ve her halde onun himayesinde bulunmağa çalışmak zorundadır. "Rumenler, Osmanlılar ve Macarlar müttehit oldukları halde hiç bir vakit İslâvlardan korkmazlar,,"

Hal böyle iken Rumanya'nın harp hazırlıklarında bulunması, hem de bu hazırlıkların İslavlara karşı olmadığını belirterek mütemadiyen silâhlanması, taaccüp ve teessüfle karşılanır bir harekettir. Hâla tarafsız kalacağı, sırf Rusların zorla savaşa sokması ihtimaline karşı tedarikli bulunmak istediği iddiasını ileri sürmesi, hiç bir surette Rumenlerin Osmanlılara karşı savaşmıyacakları hakkında bir teminat olamaz⁸³. "Memleketeyn küçüklüğü ile, kuvvetsizliği ile beraber İslâvların lokması olmak niyetinde değildir,,"; sonuna kadar tarafsız kalacaktır; zorla muharebeye sokulabilir, fakat Memleketeyn askeri Osmanlı askerine karşı silâh kullanmıyacak; "biz Memleketeyn ahalişi Lâtiniz ve ilânihaye Lâtin kalacağız; İslâvların içine sokulup ta cinsiyet ve hürriyetimizi mahvetmek arzusunda değiliz; bizim gerçek hamimiz Avrupa devletleridir; onlar bizi ne kadar ihmal etseler, biz Rusya'ya müracaat edemeyiz, çünkü zaten korktuğumuz şey Rusya'nın istilasıdır⁸⁴,," gibi güzel sözler yükseliyor. Fakat resmî makamların hareketleri, bu sözlerin tam aksine delâlet etmektedir. Ruslar tarafından zorla Tuna'ya sevkedilerek Osmanlılara karşı savaşacak olan Rumanya'lılar, memle-

83 Bu hazırlıkların hakikatte Osmanlılara karşı olduğu çok geçmeden meydana çıkmıştır. Bilindiği gibi Rumen ordusu, ertesi yılki savaşlarda son derece sıkışan Rusların imdadına koşmuş ve kahraman Pilevne'nin düşürülmesinde büyük bir rol oynamıştır.

⁸⁴ SABAH, 8 teşrini sahi 1876, sayı 221.

ketleri yakılıp yıkıldıktan ve Sırbistan'ın bugünkü haline geldikten sonra, Moskofları vatanlarından nasıl çıkaracaklar? Böylece Memleketeyn harap ve perişan olduktan, Osmanlı Devletinin husûmet ve itimatsızlığını kazandıktan, İslav maksatlarına hizmet ettikten sonra, ihtimal ki büsbütün Rusya'nın eline geçecek, bağımsızlığını ve hürriyetini kaybedecektir.

"Hep bu şeyler Prens Şarl'a bir taç vaadolunduğu için mi?.. Vatan ve hürriyetlerini seven Memleketeyn'liler şurasını unutmamalıdır ki.Prens Şarl Hohenzollern, her nerede olsa başına geçirecek ufak bir taç bulur; lâkin kendileri her vakit serbest ve mâmur bir vatan bulamazlar....",⁸⁵.

Yunanistan'a gelince: Yunanlılar, öteden beri düşmanlarımızın iş-fallerine aldanarak ve Osmanlı Devletinin Rum tebaasını aldatarak, müt-tefik ve tabii hamileri olan Osmanlılar aleyhinde çalışmış durmuşlardı. Fakat böyle işfallere kapılarak giriştikleri her teşebbüsten mahcup ve nadim çıkmışlar, fedakârlıklarına mükâfat olarak, kapanması için uzun zaman geçmesi gereken derin yaralar almışlardı. Bütün doğu milletlerinin müşterek düşmanına hizmet ederek sonradan kendi mahv ve izmihlallerine çalışmışlardı. Neden sonra Yunanlılar, alet olarak kullanıldıklarının farkına varmışlar ve nihayet Osmanlılardan ayrılmamağa karar vermişlerdi. Fakat nedense bu sefer de Sırp ve Karadağ ayaklanması başlarında eşkiyaya gönüllü yardımı yaptılar. Yunan Albayı Vizandiyos, Yunanlı gönüllülerden bir tümen teşkil etmek üzere Sırbistan'a gitti ve Prens Milan tarafından büyük bir sevinçle karşılandı⁸⁶. Daha sonra Yunanlıların Sırp-larla gizli bir bağlaşma yaptıkları söylentisi dolaşmağa başladı. Yunan hükümeti bunu yalanladı.

Şimdi ise Yunanistan'ın siyaseti tamamiyle açığa vurulmuştur. Artık cereyan eden olaylardan bir takım neticeler çıkararak hükümler yürütmeğe lüzum kalmamıştır. Yunanlılar, "ordu ve donanmanın teçhizi için her tarafta ianeler topluyorlar"⁸⁷. Olağanüstü harp hazırlıkları için ellerinden gelen gayreti sarfediyorlar⁸⁸. Niçin ? Kendilerine sorulacak olursa : hukukumuzu müdafaa için ! diyecekler. Fakat biz, Yunanistan'ın bu fırsattan faydalanarak haksız yere Osmanlılara taarruz edip kendisine menfaatlar sağlamak peşinde koştuğuna kaniiz. Yunanistan'ın hukukuna Osmanlılar değil, olsa olsa İslavlar taarruz edebilirler. Yalnız İslav istilâsı Yunan'ı korkutabilir. "Yunan'ın yalnız bir düşmanı var ki o da düşman-ı müşterekimizdir,, . Halbuki bu düşman, Yunanistan'a ulaşabilmek için Osmanlıları çiğneyip geçmek zorundadır. Osmanlı İmparatorluğu Yunanistan için metin bir istihkâmdır. Yunanlıların gerçek menfaati, Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünün muhafazasına hizmette,

⁸⁵ SABAH, 12 teşrini sani 1876, sayı 225.

⁸⁶ SABAH, 17 eylül 1876, sayı 179.

⁸⁷ SABAH, 28 teşrini evvel 1876, sayı 212.

⁸⁸ SABAH, 4 teşrini evvel 1876, sayı 193.

Osmanlı askeri ile omuz omuza müşterek düşmana karşı döğüşmekte veya hiç olmazsa tarafsız kalmaktadır. Ancak düşman, bu biçare elli yaşında mini mini ve zayıf devlete, kurduğu tuzağa düşürmek için, toprak kazancı ve Rum Birliği gibi bir takım cazip vaatlerde bulunuyor. Yunanlılar bu yemi pek tatlı buluyor, fakat tuzağı göremiyorlar. Böyle hülyalara kapılmakla günün birinde kendi mahvlarını hazırladıklarını, İslavların esareti altına düşeceklerini ve sadece hüriyetlerini değil, cinsiyet ve dillerini de kaybederek Osmanlı Devletinin Rumlarla meskûn sancaklarıyla birlikte Yunanistan'ın da bir İslav memleketi haline geleceğini düşünmüyorlar. Düşmanın Yunanlıları alet olarak kullanmaktan maksadı, güney topraklarımızda da Devletin başına başka bir gaile çıkararak Osmanlıları yenmek ve bundan sonra bütün Rumeli kavimleri ile birlikte Yunanlıları da yutmaktır.

İşte Yunanlılar, şimdi yaptıkları olağanüstü harp hazırlıkları ile böyle bir şeye hizmet etmektedirler. Fakat çok şükür ki "Yunan'ın az düşünür diplomatları ne kadar çok etseler, hattâ bütün Yunan ahalisi evlerine varıncaya kadar herşeyi satıp tedarikât-ı askeriye ve donanmaya sarf etseler, yine bu hizmeti ifâ edemeyeceklerdir,,. Osmanlı İmparatorluğu içindeki Rumlar, metbu' devletlerinden memnun olduklarından, bundan sonra herhangi bir teşvike aldanmıyacaklarına şüphe yoktur. Bir muharebe çıktığı takdirde Osmanlı ve İngiliz donanmasına mensup beş zırhlı, Yunan'ı yerinden kımıldatmamağa kâfidir. Herşeye rağmen umarız ki, Yunan devlet adamları, tuttıkları mesleğin vehametini anlayarak kendilerini tehlikeye atmaktan sakınacaklardır⁸⁹.

* *

Gazetenin ruhu olduğu anlaşılan "muharriri,, Şemseddin Sami Bey, 257 inci sayısından, yani 30 kânunuevvel 1876 tarihli nüshasından itibaren SABAH'tan ayrılmıştır. İstanbul Konferansı günlerine ve müteakip hadiselerin cereyan ettiği zamanlara rastlayan bundan sonraki nüshalarında, *Şark Buhranı* hakkında esaslı yazılar ve mütalaalar görülmekte, daha ziyade resmî tebliğler ile bazı Avrupa gazetelerinden naklen yayınladığı tercümele ve haberler yer almaktadır. Şemseddin Sami Bey'in ayrılmasından sonra SABAH, halk efkârını aksettiren ve belli başlı bir istikameti olan bir gazete olmak hüviyetini kaybetmiştir.

Yayınlanmağa başlandığı günden itibaren SABAH gazetesi, o vakit memleketi meşgul eden belli başlı meselelerin hemen hepsini ele alarak üzerlerinde mütalealar yürütmüş, küçük hacimde, "az sözle çok şey söylemek mesleğine,, sadık kalarak, 10 paraya satılan en ucuz bir *halk gazetesi* sıfatıyla tam bir tarafsızlık muhafaza etmiştir. Böylece bir yandan halkı aydınlatırken bir yandan da aydın bir zümrenin tercümanı olarak memleket meseleleri hakkındaki görüşlerini, hem Osmanlı

⁸⁹ SABAH, 9 teşrini sani 1876, sayı 223.

ve hem de yabancı hükümetlerle halk efkârına duyurmuştur. İnandığı memleket dâvalarını, hiçbir taraftarlık yapmaksızın, hiçbir şahsî menfaat beklemeksizin, zamanın şartlarına ve olayların gelişmesine uygun bir şekilde ve o zaman için mükemmel denebilecek kadar geniş bir vukuf ve yetki ile savunmuştur.

Bu yazımızda biz, SABAH'ın yalnız *Şark Buhranı* üzerinde yürüttüğü mütalaaları ele alarak mümkün olduğu kadar sistematik bir tarzda işlemeğe çalıştık. Bunu yaparken, bir çok problemler ve fikirler ancak olayların gelişmesi ile ortaya çıkmış olduklarından, kronolojiden büsbütün ayrılmak imkânını bulamadık. Tarih metodlarına göre meydana getirilen bir etütte zaman unsurunun alması zarurî olan yerin önemi göz önüne getirilecek olursa, kronoloji sırasını temamiyle bir tarafa atmak esasen doğru olamaz. Bununla beraber, ayrı ayrı zamanlarda ortaya atılan birbirinin aynı veya benzeri fikirleri mümkün olduğu kadar bir araya toplayarak sıralamağa çalıştık. Fakat yine de, olaylar ve dolayısıyla fikirler arasındaki bağları kaybetmemek için, bir takım tekrarlamalardan büsbütün kaçınmak mümkün olmadı.

Dediğimiz gibi bu yazı, SABAH gazetesinin sadece *Şark Buhranı* karşısında takındığı vaziyeti göz önünde tutan bir etütten ibarettir. Aynı gazetede memleketin daha başka iç ve dış problemleri de ele alınmıştır. Bunlar hakkında da çok ilgilendirici yazılara rastlanmaktadır. Basın tarihimizi olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğunun o devir tarihini yazacak olan araştırmacılar, kaynakları arasında bu küçük hacimli, fakat muhteva bakımından yüklü ucuz halk gazetesini ihmal edemeyeceklerdir.